

RenEU
NEW RENAISSANCE
IN EUROPE

Szlak Renesansu w Małopolsce

Promoted by:

Małopolska
KRAKÓW Region

Co-funded by:

Education and Culture

SZLAK RENESANSU W MAŁOPOLSCE

WPROWADZENIE

Szlak Renesansu w Małopolsce przygotowany przez Stowarzyszenie Willa Decjusza we współpracy z Województwem Małopolskim, w formule zintegrowanego szlaku kulturowego, skupia się na dziedzictwie historycznym regionu, nierozzerwalnie związanym z kulturą XVI-wiecznej Europy. Łączy w sobie 21 miejsc o zróżnicowanym charakterze, a jego bogactwo struktur zawiera się pomiędzy pięknem rygorystycznej architektury oraz kształtami powstającymi pod wpływem dostosowania się do warunków natury. Pomimo zróżnicowania szlak tworzy harmonijną całość, którego istotną wartością jest współzależność od historycznej przeszłości oraz wzajemne powiązania.

W XVI wieku, kiedy Polska przeżywała rozkwit gospodarczy i kulturalny, bardzo silne było pojęcie otwartej Europy, tutaj przybywali i osiedlali się przedstawiciele różnych krajów: Niemcy, Włosi, Niderlandczycy. Sztuka renesansu włoskiego, florencka, później północnowłoska pojawiła się w Krakowie i w Małopolsce, za sprawą artystów z Italii oraz ich możnych i uczonych patronów - fundatorów budowli, nagrobków, ołtarzy. Jej podstawą ideową był szerzący się tutaj od połowy XV w. renesansowy humanizm. Jego uroki od dawna przyciągały ludzi żyjących w stolicy Królestwa Polskiego, która ze swej strony była istnym tygłem narodowości i kultur. Włosi, Polacy, Niemcy, Flamandowie o nazwiskach włoskich lub przerabianych na antyczne (np. Justus Decjusz) przyczynili się do przemiany panoramy artystycznej oraz kulturowej Królestwa Polskiego i Krakowa. Z czasem sztukę renesansową szeroko zaakceptowano, co było możliwe dzięki jej łączeniu najpierw z miejscową późnośredniowieczną tradycją artystyczną, a następnie z renesansem i manieryzmem północnym (niemieckim i niderlandzkim). Tworzona tu przez włoskich mistrzów sztuka stawiała się sama punktem odniesienia dla fundatorów z wysokich warstw społecznych: elit dworskich, kościelnych, magnackich i kręgów patrycjatu miejskiego. Następnie była przyjmowana szerzej i zaczynała współtworzyć własną tradycję kulturową i artystyczną, peryferyjną – rzecz jasna – wobec wielkich centrów renesansu włoskiego a także wiodących centrów w Polsce (np. Wawel). Każda z inwestycji budowlanych polskich monarchów, arystokracji i duchowieństwa epoki renesansu wprowadzała nowe elementy formalne do architektonicznego pejzażu Królestwa Polskiego oraz przekształcała krajobraz okolic, w których się znalazła. Sylwety nowych budowli stawały się punktami orientacyjnymi i silnymi akcentami w naturalnym otoczeniu, co łączyło się z humanistycznymi ideami, jakie były ich tłem. Tak było w przypadku zamków królewskich w Krakowie (na Wawelu), Niepołomicach, z willą Decjusza na Woli Justowskiej.

Prezentacja materialnego dziedzictwa renesansu w Małopolsce ukazanego na tle

historycznym epoki i w powiązaniu z tendencjami panującymi w innych krajach Europy opiera się na życiu i działalności Justusa Ludwika Decjusza - sekretarza króla Polski Zygmunta I, który zajmował wybitne miejsce wśród postaci zdolnych, wykształconych i z oddaniem pracujących dla ówczesnego państwa. Umiał zjednać sobie i rajców krakowskich i dwór Habsburgów, został doradcą króla Polski i zarządcą mennic, zasłużył się również jako ekonomista, uczestnicząc w bardzo istotny sposób w przeprowadzeniu reformy monetarnej w Polsce. Historia jego życia daje ciekawy obraz ówczesnych stosunków wewnętrznych w kraju i pokazuje jak wszechstronnie rozwijała się Polska w pocz. XVI w.

Szlak zaproponowany w nowatorskiej formule, aktywnie promuje historię i tradycję regionu nie tylko wśród odbiorców lokalnych, lecz również sprzyja wzbudzeniu zainteresowania wśród polskiej i międzynarodowej społeczności. Służy podniesieniu świadomości na temat wspólnej europejskiej przeszłości, poprawie spójności społecznej i kompetencji kulturowych mieszkańców Europy, zwiększeniu liczby osób korzystających z zasobów dziedzictwa kulturowego i wreszcie stymulowaniu rozwoju gospodarczego. Połączenie renesansowych szlaków w projekcie RenEU jest wyrazem wspólnej przeszłości i efektem przemian na kontynencie europejskim, a sam Szlak Renesansu w Małopolsce staje się synonimem procesu wymiany kulturalnej z innymi krajami europejskimi, która dokonuje się dzięki aktywnym instytucjom, specjalistom, naukowcom i osobom zainteresowanym.

Szlak Renesansu w Małopolsce tworzy sieć partnerów i instytucji, w skład której wchodzi placówki muzealne, dydaktyczne, instytucje kościelne oraz kulturalne i turystyczne. Sieć tworzą podmioty takie jak: Zamek Królewski na Wawelu, Bazylika archikatedralna św. Stanisława i św. Wacława (nagrobek króla Jana Olbrachta, Kaplica Zygmuntowska, dzwon Zygmunt), zespół renesansowych pałaców miejskich przy ul. Kanoniczej oraz rezydencje i domy żupne przy Starym Mieście oraz obiekty usytuowane poza centrum Krakowa. Miejscowość Bodzentyn, gdzie został przeniesiony renesansowy ołtarz główny z Katedry wawelskiej znajduje się dziś poza administracyjnymi granicami Małopolski, lecz zarówno ze względu na historyczne powiązania, jak i dla pełnego przedstawienia zachowanych dzieł z czasów Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta została włączona do Szlaku Renesansu w Małopolsce. Obiekty znajdujące się poza centrum Krakowa tworzą trzy trasy: północną - Zielonki (kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny), Giebułtów (kościół św. Idziego), Modlnica (kościół św. Wojciecha i Matki Boskiej Bolesnej), w

których możemy odnaleźć elementy wyposażenia i malowidła ściennie, Sułoszowa (Zamek w Pieskowej Skale, oddział Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu), Książ Wielki (Zamek na Mirowie, Zespół Szkół im. Wincentego Witosa), Miechów (Kaplica Grobu Bożego) i Bodzentyn (kościół Wniebowzięcia NMP i św. Stanisława Biskupa z renesansowym ołtarzem z Katedry wawelskiej); południową - Sucha Beskidzka (zamek oraz renesansowa część dawnego klasztoru Kanoników Regularnych przy kościele Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny) i wschodnią - Kraków-Mogiła (Opactwo Cystersów wraz z polichromiami Stanisława Samostrzelnika), Kraków-Branice (rezydencja Branickich zwana Lamusem; Muzeum Archeologiczne w Krakowie), Niepołomice (Zamek Królewski oraz kaplica grobowa Branickich przy kościele p.w. Dziesięciu Tysięcy Męczenników), Tarnów (ratusz, zespół renesansowych kamienic przy Starym Mieście oraz renesansowe nagrobki w Bazylice Katedralnej Narodzenia Najświętszej Marii Panny), Wilczyska (Dwór w Jeżowie), Szymbark (Kasztel - renesansowy dwór obronny, Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach).

LISTA OBIEKTÓW

1. Kraków. Zamek Królewski na Wawelu
2. Kraków. Bazylika archikatedralna św. Stanisława i św. Wacława
3. Kraków. Zespół renesansowych pałaców miejskich przy ul. Kanoniczej oraz rezydencje i domy żupne przy Starym Mieście
4. Kraków. Willa Decjusza
5. Zielonki. Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny
6. Giebułtów. Kościół św. Idziego
7. Modlnica. Kościół św. Wojciecha i Matki Boskiej Bolesnej
8. Sułoszowa. Zamek w Pieskowej Skale
9. Książ Wielki. Zamek na Mirowie w Książu Wielkim
10. Miechów. Bazylika Grobu Bożego
11. Bodzentyn. Kościół Wniebowzięcia NMP i św. Stanisława Biskupa
12. Sucha Beskidzka. Zamek w Suchoj Beskidzkiej
13. Kraków - Mogiła. Opactwo Cystersów
14. Kraków – Branice. Willa Branickich - Lamus
15. Niepołomice. Zamek Królewski w Niepołomicach
16. Niepołomice. Kościół p.w. Dziesięciu Tysięcy Męczenników
17. Tarnów. Ratusz
18. Tarnów. Zespół renesansowych kamienic przy Starym Mieście
19. Tarnów. Bazylika Katedralna Narodzenia Najświętszej Marii Panny
20. Wilczyńska. Dwór w Jeżowie
21. Szymbark. Kasztel - Renesansowy Dwór Obronny

1. KRAKÓW. ZAMEK KRÓLEWSKI NA WAWELU

Zamek Królewski na Wawelu zarówno ze względów historycznych, jak i kulturalnych jest jednym z najważniejszych miejsc w Polsce. Przez wieki był rezydencją królów polskich i symbolem polskiej państwowości, a dziś jest jednym z najznakomitszych muzeów w kraju. Szlak Renesansu w Małopolsce rozpoczyna się od miejsca, które na stałe wyznaczyło kanon renesansowej architektury i kultury w tej części Europy.

Początki włoskiego renesansu na Wawelu sięgają pierwszych lat XVI w. Około 1504 roku panujący król Aleksander Jagiellończyk (1501-1506) przystąpił do przebudowy gotyckiej rezydencji, nadając jej nowoczesny kształt. Dzieło brata kontynuował od 1507 roku Zygmunt I zwany Starym (1506-1548).

Okres 1502-1516 to czasy działalności Franciszka, florenckiego lapicydy – rzeźbiarza w kamieniu. Wraz z Franciszkiem w Krakowie pojawił się jego warsztat, złożony z budowniczych i kamieniarzy z północnych Węgier, reprezentujących sztukę renesansową środkowej Europy. W latach 1517-ok. 1540 dalszymi pracami na Wawelu kierował florentczyk Bartłomiej Berrecci. Przy dekoracji wnętrz pracowali rzeźbiarze, snycerze – twórcy dekoracji drewnianych stropów: Sebastian Tauerbach i Hans Snycerz oraz malarze, głównie niemieccy, którzy zdobili ściany podstropowymi fryzami, tworzyli królewskie portrety czy ołtarze. Sprowadzano też liczne dzieła sztuki renesansu z zagranicy, np. z Norymbergi.

Ścisłe kontakty artystyczne i kulturalne z Włochami umocniło małżeństwo Zygmunta I z księżniczką Boną Sforzą w 1518 roku. Ostatni z Jagiellonów, Zygmunt II August (1548-1572) wzbogacił wnętrza zamkowe o znakomitą kolekcję arrasów tkanych w Brukseli. W „złotym” okresie kultury polskiej Wawel stał się jednym z ważniejszych ośrodków humanizmu w Europie.

Dziedziniec arkadowy

Dziedziniec kolumnowy jest efektem zainicjowanej przez Aleksandra Jagiellończyka budowy nowej rezydencji królewskiej (ukończony ok. 1540), zapoczątkowanej przez Franciszka Florentczyka. Kierując budową zamku królewskiego (1517-1536) Bartłomiej Berrecci zasadniczo realizował koncepcję Franciszka. Własnym wkładem artysty był natomiast budynek bramny (1533-1535) z portalem nawiązującym do łuku triumfalnego.

Kraków. Wawel © P. Mazur

Kraków. Zamek Królewski na Wawelu - dziedziniec arkadowy © archiwum VD

Zamek składa się z czterech skrzydeł (w tym jedno parawanowe), łączących funkcje rezydencjonalne i państwowe. Jego ozdobą jest trójkondygnacyjny dziedziniec kolumnowy. Dwie kondygnacje niżej położone mają charakter arkadowy. Trzecia kondygnacja została usytuowana pod wysuniętym okapem dachu i otrzymała smukłe proporcje, które zostały uzyskane dzięki zastosowaniu kolumn o podwójnej wysokości. Założenie to jest wybitnym przykładem, wzniesionego poza terenem Włoch, wielopiętrowego dziedzińca arkadowego, w którym zrealizowana została renesansowa idea jednolitej kompozycji o wytwornych i lekkich proporcjach, pozwalająca na uzyskanie niezwykle reprezentacyjnego charakteru.

Zachowany został rytm i regularność całości, natomiast w trakcie prac restauracyjnych przekuciu lub wymianie uległa znaczna część uszkodzonej kamieniarki. Ekspertki zwracają uwagę na poważne zmiany w renesansowej dekoracji dziedzińca. Zniknęła dawna wielobarwność architektury, trzony kolumn, mające dziś barwę naturalnego kamienia, były w XVI w. purpurowe, a kapitele najprawdopodobniej złożone. Wzdłuż krużganków ciągnęły się freskowe dekoracyjne fryzy, z których część, przedstawiająca popiersia cesarzy rzymskich, zachowała się w skrzydle wschodnim i południowym. Dziedziniec, pełen barw, stanowił właściwą oprawę życia dworu królewskiego, wspaniałych uroczystości, widowisk i turniejów rycerskich. Obecny stan jest wynikiem prac restauracyjnych, w których dążono do odtworzenia wyglądu rezydencji królewskiej z okresu jej świetności.

Komnaty królewskie

W trzech komnatkach na parterze zachowały się renesansowe drewniane stropy. Oryginalne, renesansowe obramienia drzwiowe zdobią się w klatce schodowej Poselskiej, łączącej parter z apartamentami królewskimi na I piętrze i salami II piętra.

II piętro pałacu, w skrzydle wschodnim i północnym mieści reprezentacyjne sale o charakterze państwowym. Większości z nich przywrócono wystrój z czasów Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta. Największa z komnat, Sala Senatorska, była pierwotnie przeznaczona na posiedzenia senatu, ważne uroczystości dworskie, bale oraz widowiska teatralne. W 1518 roku odbyło się tu pierwsze królewskie wesele – Zygmunta I i Bony Sforzy. Jej ściany zdobią wielkie figuralne arras o tematyce biblijnej, należące do kolekcji króla Zygmunta Augusta.

Kraków. Zamek Królewski na Wawelu - dziedziniec arkadowy (detal) © P. Mazur

Sala Poselska przeznaczona była na posiedzenia sejmu z udziałem króla. W pomieszczeniu zrekonstruowano strop kasetonowy (w 1. połowie XX w.), w którym umieszczono 30 głów wyrzeźbionych w roku 1540 przez warsztat Sebastiana Tauerbacha i Hansa Snycerza. Pierwotny strop mieścił 194 rzeźby (zniszczony na początku XIX w.). Obecnie głowy umieszczone są w sposób przypadkowy. Zachowane przykłady pozwalają przypuszczać, iż rzeźby przedstawiały ludzi współczesnych twórcom, nie konkretne postaci, lecz typy ludzkie: mieszczan, dworzan, żołnierzy, a także postaci literackie czy mitologiczne, co można powiązać z renesansowym myśleniem o portrecie mocno osadzonym w indywidualizmie. Renesansową dekorację sali obok arrasów stanowią: fryz ścienny przedstawiający *Historię życia ludzkiego*, będący ilustracją antycznego dzieła Tabula Cebetis oraz portrety króla Zygmunta Starego i jego córki Anny Jagiellonki.

Salę Turniejową zdobi fryz ścienny, namalowany w latach trzydziestych XVI w. przez Hansa Dürera (brata Albrechta) i Antoniego z Wrocławia. Ponadto eksponowane są obecnie renesansowe obrazy włoskich artystów, w tym portrety członków rodu Medyceuszów pędzla Alessandra Allori i Giorgio Vasario. Wśród renesansowych mebli znajduje się sienneński stół z pałacu Palmierich.

Kolekcja arrasów wawelskich

Najcenniejszym elementem ekspozycji renesansowych komnat, jedynym zachowanym z ich pierwotnego, ruchomego wystroju, jest kolekcja arrasów, powstałych w Brukseli na zamówienie Zygmunta II Augusta. Wykonane według projektów artystów niderlandzkich, reprezentują najwyższy poziom artystyczny. Są utkane z nici wełnianych, jedwabnych, srebrnych i złotych (gęstość tkania 7 do 8 nici osnowy na 1 cm). Kolekcja, wykonana dla polskiego króla w latach od ok. 1550 do 1560, dziś liczy 138 sztuk (pierwotnie mogło ich być ok. 170). Składa się z kilku serii o zróżnicowanych tematach, wymiarach i formatach, które zostały wykonane w różnych warsztatach.

Seria biblijna liczy 19 wielkich arrasów przedstawiających sceny ze Starego Testamentu. Twórcą kartonów był Michael Coxcie (1499-1592), malarz niderlandzki będący głównym przedstawicielem malarstwa opartego na osiągnięciach rozwiniętego renesansu włoskiego. Bordiury wypełnione ornamentem zwanym niderlandzką groteską, otaczające pole środkowe każdego arras, zostały zaprojektowane przez nieznanego artystę z kręgu

Kraków. Zamek Królewski na Wawelu - dziedziniec arkadowy © P. Mazur

Cornelisa Florisa de Vriendta (1514-1575) i Cornelisa Vosa (1506/10-1556). Seria arrasów krajobrazowo-zwierzęcych zwana także werdiurami ze zwierzętami liczy 44 przedstawienia fauny na tle krajobrazu i jest odbiciem zainteresowania człowieka renesansu przyrodą i otaczającym go światem. Seria arrasów z herbami Polski i Litwy oraz monogramem Zygmunta II Augusta - SA zawiera kilka rodzajów przedstawień heraldycznych na tle groteski niderlandzkiej.

Komentarz: migracja ludzi i idei

Konsekwencją działania w Krakowie włoskich architektów i rzeźbiarzy, takich jak Franciszek Florentczyk i Bartłomiej Berrecci, którzy prowadzili tu poważne prace i zatrudniali różnych współpracowników, było pojawienie się w Królestwie Polskim włoskiej sztuki renesansowej. Początkowo łączyła się ona z silną, lokalną tradycją późnogotycką. Widoczne jest to w budowie zamku królewskiego na Wawelu, zarówno w ukształtowaniu pałacu króla Aleksandra, w obrębie północnej części późniejszego skrzydła zachodniego (1504-1507), jak i w ostatecznej realizacji, zainicjowanej przez Zygmunta Starego. Przykładem są prace Franciszka Florentczyka, takie jak: kamienny, ozdobny wykusz w skrzydle zachodnim (1516) czy jego monumentalna koncepcja powiązania gotycko-renesansowych pałaców trójkondygnacyjnymi, renesansowymi galeriami, przez co rozwinięty został florencki motyw dziedzińca arkadowego.

Wraz z rozwojem twórczości Berrecciego nastąpiła widoczna zmiana. Zasadnicze cechy tego okresu to występowanie czystej postaci renesansu włoskiego, nie łączącego się z architekturą i kamieniarką późnogotycką. Z czasem poszerzał się także krąg odbiorców tej elitarniej jednak zawsze sztuki, która wykraczała poza dwór królewski, biskupstwo, kapitułę katedralną i wybitnych możnowładców, obejmując wyższe warstwy krakowskiego mieszczaństwa. Imponujący wielkością i rozmachem artystycznym zamkowy dziedziniec z kolumnowymi arkadami, stanowi część zabudowy Wawelu o najbardziej włoskim i najbardziej renesansowym charakterze. Wzorując się na architekturze Wawelu w Polsce w XVI w. przebudowano lub wybudowano nowe rezydencje królewskie i magnackie, jak np.: w Pieskowej Skale czy Niepołomicach.

Kraków. Zamek Królewski na Wawelu © P. Mazur

2. KRAKÓW. BAZYLIKA ARCHIKATEDRALNA ŚW. STANISŁAWA I ŚW. WACŁAWA

Początki renesansu w katedrze wiążą się z powstaniem obramowania nagrobka króla Jana Olbrachta (+1501), które wykonał Franciszek Florentczyk. Prawdziwym przełomem było jednak wzniesienie kaplicy Zygmuntońskiej przez zespół włoskich artystów realizujących projekt Bartolomea Berrecciego. Kaplica ta stała się punktem odniesienia dla twórców kolejnych renesansowych i manierystycznych mauzoleów małopolskich, w tym kaplic biskupich, stawianych przy katedrze na miejscu wcześniejszych gotyckich - Piotra Tomickiego, Samuela Maciejowskiego, Andrzeja Zebrzydowskiego, Filipa Padniewskiego. Niektóre średniowieczne ołtarze, wśród nich także ołtarz główny, ustąpiły miejsca nowym, renesansowym. W XVI w. powstało również wiele nagrobków, przede wszystkim królewskich i biskupich oraz epitafiów. Renesansowe i manierystyczne wyposażenie katedry było dziełem wybitnych artystów osiadłych w Krakowie, w znacznej części pochodzących z Włoch, takich jak Bartłomiej Berrecci, Giovanni Cini, Giovanni Maria Padovano, Jan Michałowicz z Urzędowa czy Santi Gucci. Na szczególną uwagę zasługują wspaniałe importy z Norymbergi w zakresie ludwisarstwa (płyty nagrobne, kraty), złotnictwa (część wyposażenia kaplicy Zygmuntońskiej) oraz malarstwa (kwatery ołtarza w kaplicy Zygmuntońskiej). Są one dziełami Petera i Hansa Vischerów, Petera Flötnera, Melchiora Baiera oraz Georga Pencza.

Katedra na Wawelu © archiwum VD

Nagrobek Króla Jana Olbrachta

Nagrobek Jana Olbrachta, pierwsze dzieło renesansowe w Polsce (Franciszek Florentczyk, 1502-1503) znajduje się w osobnej kaplicy grobowej, pod wezwaniem Bożego Ciała i św. Andrzeja Apostoła. Tumbę o cechach późnogotyckich i formie skrzyni wykonanej z czerwonego marmuru przypisuje się późnogotyckim rzeźbiarzom - Stanisławowi Stwoszowi lub Jorgowi Huberowi. Architektoniczne obramienie nawiązuje do florenckiego typu arkadowych nagrobków przyściennych, których modelowym przykładem jest pomnik Leonarda Bruniego, wzniesiony przez Bernarda Rosselino w kościele Santa Croce we Florencji (po 1444).

Kaplica Zygmuntońska

Mecenat artystyczny Zygmunta I Starego zaznaczył się trwale w katedrze przez wzniesienie rodowej kaplicy, zwanej Zygmuntońską (1517-1533). Kaplica jest dziełem Bartłomieja Berrecciego, który pojawił się w Krakowie wraz z ośmioosobowym, włoskim warsztatem budowniczych i rzeź-

biarzy (najwybitniejsi: Mikołaj Castiglione, Jan Cini ze Sieny, Bernardyn Zanolli de Gianotis - zwany Rzymianinem, Filip z Fiesole). Pomnik Zygmunta Starego, spoczywającego na sarkofagu w pozie tzw. sansovinowskiej (czyli półleżącej z głową opartą na ramieniu), umieszczony został w niszy łuku tryumfalnego *all' antica*, stanowiącego zasadniczą kompozycję ściany wewnętrznej kaplicy.

Dzwon Zygmunt

Dzwon ufundowany przez Zygmunta I Starego i nazwany jego imieniem znajduje się w Wieży Zygmuntowskiej (specjalnie do tego celu nadbudowanej) w północnej części katedry. Został odlany, ze zdobytych na wrogach armat, w krakowskim warsztacie w 1520 roku przez ludwisarza z Norymbergii - Hansa Behema. Na płaszczu dzwonu widoczne są postacie świętych: z jednej strony jest to wyobrażenie św. Stanisława, z drugiej św. Zygmunta - króla Burgundii, w pełnej zbroi oraz płaszczu z insygniami władzy monarszej. Umieszczone zostały także herby Polski i Litwy. Dzwon jest sygnowany imieniem i nazwiskiem Behema w języku łacińskim oraz niemieckim, wykonawca zamieścił również swój gmerk i rok wykonania dzwonu. Pierwszy raz zabrzmiał 13 lipca 1521 roku na uroczystość św. Małgorzaty.

Komentarz: migracja idei

Nagrobek Jana Olbrachta, pierwsze dzieło renesansowe w Polsce, autorstwa Franciszka Florentczyka jest przykładem symbiozy renesansowej niszy wywodzonej z twórczości Bernarda Rosselino oraz późnogotyckiej rzeźby króla i architektury kaplicy.

Budowa kaplicy królewskiej była prawdziwym przełomem w rozwoju nowożytnej sztuki. Powstała jako pierwsze w pełni renesansowe dzieło architektury i rzeźby w Polsce, inspirowane neopłatońską filozofią oraz twórczością czołowych artystów dojrzalego renesansu włoskiego z Leonardem da Vinci i Michałem Aniołem na czele. Artyści włoscy – głównie z Florencji i Wenecji, stosowali nowatorskie na naszym terenie rozwiązania: typy kaplic kopułowych (Zygmuntowska, Tomickiego) oraz nagrobków architektonicznych, rzeźbę figuralną i ornament wywodzący się z antyku (m.in. groteska), a także w nowy sposób ukształtowane programy ikonograficzne. Najważniejsza jest oczywiście Kaplica Zygmuntowska – dzieło Bartłomieja Berrecciego. Schemat architektoniczny i typ nagrobka stały się przedmiotem licznych powtórzeń i wzorem dla kolejnych, renesansowych i manierystycznych mauzoleów biskupich, stawianych przy Katedrze na miejscu wcześniejszych kaplic gotyckich: Piotra Tomickiego, Samuela Maciejowskiego, Andrzeja Zebrzydowskiego, Filipa Padniewskiego. Równie często naśladowana była wawelska kaplica biskupa Piotra Tomickiego,

w której Berrecci zapoczątkował skromniejszy typ budowli grobowej (brak bębna u podstawy kopuły, ograniczona dekoracja). Równie niezwykle były prawie jednakowe nagrobki biskupów Piotra Tomickiego (1532-1535) i wzorowany na nim Piotra Gamrata (1545-1547; dzieło Padovana), realizujące motyw antycznej *aediculi*, a z wcześniejszych biskupa Jana Konarskiego (1521), łączącego tradycyjny typ pulpitowy z „nowoczesnym” włoskim ornamentem.

Komentarz: rozum i wyobraźnia

Piętnastowieczny humanizm europejski oraz fascynacja kulturą i sztuką antyczną, ożywiająca środowiska artystyczne Italii, przyniosły rosnące zainteresowanie człowiekiem jako niepowtarzalnym indywiduum, dążenie do akcentowania jego ziemskiej sławy i dokonań, chęć utrwalenia przemijającej powierzchowności oraz ogólnie – upamiętnienia po śmierci. Owocem tego był rozwój nowożytnej plastyki nagrobnej zarówno we Włoszech, jak i w krajach na północ od Alp. Nagrobek miał nieść ze sobą specyficznie ukształtowaną informację. Modelowe dzieło plastyki sepulkralnej odwołuje się w swym programie do trzech zasadniczych elementów (warstw), niekiedy przemyślnie ze sobą związanych. W warstwie tzw. retrospektywnej prezentuje człowieka upamiętnianego, informując, kim był za życia, czego dokonał, jak wyglądał. W warstwie zwanej *transitus* mówi o śmierci, jako o przejściu z życia ziemskiego do wieczności. W ostatniej zaś – zwanej prospektywną – przedstawia obraz tego, co czeka zmarłego w życiu wiecznym (jak tego oczekują dlań ci, którzy pozostali). Wszystko przekazywane było językiem sztuki, zgodnie z panującym aktualnie stylem, temperamentem i wykształceniem artysty, życzeniami zamawiającego itd. Kompozycję artystyczną dopełniały tablice inskrypcyjne. W Krakowie najbardziej „prestżowe” były brązowe nagrobki sprowadzane z Norymbergi (gdzie produkował je masowo wielopokoleniowy warsztat Vischerów) lub kamienne, wykuwane na miejscu z czerwonego marmuru węgierskiego i białego wapienia, przez mistrzów włoskich: Franciszka Florentczyka, Bartłomieja Berrecciego, Jana Ciniego ze Sieny, Jana Marię Padovano i innych.

Wawel. Kaplica Zygmuntowska © P. Mazur

3. KRAKÓW. ZESPÓŁ RENESANSOWYCH PAŁACÓW MIEJSKICH PRZY UL. KANONICZEJ ORAZ REZYDENCJE I DOMY ŻUPNE PRZY STARYM MIEŚCIE

Ulica Kanonicza należy do obrębu Starego Miasta, ma nieregularny przebieg i położona jest pomiędzy ul. Senacką i ul. Podzamcze, po północnej stronie Wzgórza Wawelskiego. Szczególną uwagę zwracają unikatowe kamienice, z pięknymi kamiennymi portalami i innymi elementami architektury renesansowej.

Ulica Kanonicza:

- Pałac biskupa Samuela Maciejowskiego (ul. Kanonicza 1)

Pałac został wzniesiony w latach 1531-1532 przez kanonika Samuela Maciejowskiego na miejscu drewnianego domu. Zbudowany został na rzucie kwadratu ze strzelnicami w ścianach, jako budynek piętrowy, dwutraktowy z sienią na osi i galerią arkadową od strony dziedzińca, gdzie odkryto arkadowy podcień - dzieło Bartłomieja Berrecciego lub jego uczniów.

- Kamienica „Pod Aniołkami” (ul. Kanonicza 2)

Dom powstał w 2 połowie XVI w. z połączenia dwóch gotyckich kamienic, jego największą ozdobą jest wysoka attyka krenelażowa.

- Dom nr 3 (ul. Kanonicza 3)

Główna przebudowa średniowiecznej kamienicy nastąpiła w latach trzydziestych XVI w. Z tego okresu pochodzi kamieniarka okien na fasadzie.

- Kamienica „Pod Trzema Koronami” (ul. Kanonicza 7)

Gotycki budynek mieszkalny przebudowano w latach między 1504 a 1523 z inicjatywy kanonika Jana Karnkowskiego. Wówczas powstały, zwracające uwagę eleganckimi laskowaniami i prostymi gzymsami, gotycko-renesansowe okna pierwszego piętra na fasadzie. Z tego czasu pochodzi również portal wejściowy o cechach gotycko-renesansowych ze zrekonstruowaną bramą. Nad nim widnieje napis *Dominus audiator meus et protector meus – Pan wysłuchuje mnie i chroni*. W ostatniej ćwierci XVI w. zbudowano galerię arkadową od strony dziedzińca i przypuszczalnie wzniesiono drewniane drugie piętro, przekształcone w murowane w XVII w.

- Dom Kapitulny (ul. Kanonicza 13)

Kamienica została zmodernizowana w 1 połowie XVI w. Dodano wtedy gotycko-renesansowe okna elewacji, a także detale architektoniczne.

- Dom Kapitulny „Szreniawa” (ul. Kanonicza 15)

W 1 połowie XVI w. podczas przebudowy starszego budynku zastosowano gotycko-renesansowe okna.

Ulica Kanonicza (detal) © archiwum VD

- Dom „Pod Motylem” (ul. Kanonicza 16)

W połowie XVI w. właścicielem kamienicy był biskup - humanista Marcin Kromer, który ufundował renesansowy portal z łacińską inskrypcją. Z 2 dekady stulecia pochodzi natomiast dekoracja malarska w jednej z sal, przedstawiająca m.in. Czterech Ojców Kościoła.

- Pałac biskupa Erazma Ciołka (ul. Kanonicza 17)

Pałac powstał w 1505 roku w wyniku połączenia dwóch domów z inicjatywy biskupa Erazma Ciołka, który stworzył tzw. *curia ampla*, czyli wielki dwór, uchodzący w XVI w. za najokazalszy przy ulicy Kanoniczej. Do pałacu prowadzi renesansowa brama z kartuszem, na którym widnieje orzeł w koronie z przeplecioną literą S, będącą inicjałem króla Zygmunta Starego. W kamienicy mieści się obecnie Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie.

- Pałac Floriana z Mokrska (ul. Kanonicza 18)

Kamienica została przebudowana w latach 1560-1563, prawdopodobnie przy udziale Jana Michałowicza z Urzędowa, któremu przypisuje się wykonanie portalu.

- Dom nr 19 (ul. Kanonicza 19)

Kamienica została przebudowana w latach 1537-1540 w wyniku czego powstała reprezentacyjna rezydencja w stylu renesansowym z dwukondygnacyjnymi krużgankami arkadowymi.

- Dom Dziekański (ul. Kanonicza 21)

Pięknie zachowana renesansowa rezydencja dziekanów kapituły krakowskiej, która została wzniesiona w latach 1582-1588. Jej budowniczym był włoski architekt Santi Gucci, który zastosował tu tradycyjny schemat renesansowej rezydencji kapitulnej z dziedzińcem arkadowym. Fasada Pałacu Dziekanów ozdobiona jest sgraffitową dekoracją oraz posiada imponujący i niezwykle cenny manierystyczny portal z napisem na fryzie *Procul este profani*. Na szczególną uwagę zasługuje także arkadowy dziedziniec, którego ozdobą są jońskie kolumny umieszczone w części parterowej i czworoboczne filary usytuowane w części piętrowej pałacu. W rezydencji zachowało się wiele elementów kamieniarki w postaci renesansowych portali, tarcz herbowych i obramień okiennych.

- Dom Długosza (ul. Kanonicza 25)

Podczas przebudowy w XVI w. ściany zewnętrzne kamienicy zostały dla wzmocnienia podparte skarpami, wprowadzono renesansowe elementy, takie jak gzymsy nad oknami czy portal bramy wejściowej od Kanoniczej, ozdobiony łacińską inskrypcją, datowany na drugą połowę tego stulecia.

Ulica Kanonicza © P. Mazur

Stare Miasto:

W obrębie Starego Miasta zachowały się m.in. kamienice historycznie związane z Żupami Krakowskimi, czyli kopalniami i warzelniami soli w Wieliczce i Bochni. Spośród kamienic, obecnie znajdujących się przy krakowskim Rynku, co najmniej dwanaście, w różnych okresach, było siedzibami żupników zarządzających przedsiębiorstwem solnym, jak również innych urzędników żupnych - karbariuszy (jakim był m.in. Justus Ludwik Decjusz).

Kamienica Bonerowska (Rynek Główny 9)

Kamienica należała do Seweryna Bonera, żupnika krakowskiego, ożenionego z Zofią z Betmanów. W XVI w. przebudowana na renesansową i zwieńczona ogromną 9. metrową attyką (obecnie zrekonstruowana).

- Kamienica „Pod Żłotym Karpiem” (Rynek Główny 10)

Zamożna kamienica, zajmująca wyjątkową pozycję wśród domów żupnych została zakupiona na własność Żupy wielickiej w 1699 roku.

- Kamienica Decjusza, (ul. św. Jana 3)

Dawna kamienica należąca do Justusa Ludwika Decjusza, gdzie zwyczajowo przebywał wykonując codzienne obowiązki sekretarza królewskiego.

- Pałac Kmitów (ul. Floriańska 13)

We wnętrzach kamienicy zachowały się renesansowe stropy, kolumna z 1508 roku oraz gotycko-renesansowy kominek z XVI w.

- Kamienica Hotel pod Różą (ul. Floriańska 14)

Do kamienicy prowadzi renesansowy portal Santi Gucciego (XVI w.), ujęty w dwie kolumny podtrzymujące belkowanie i nawiązujący do łuku triumfalnego oraz do portalu budynku bramnego Zamku Wawelskiego, zaprojektowanego przez Berrecciego. Na fryzie portalu znajduje się zachowana dewiza w języku łacińskim.

Ulica Kanonicza (detal) © K. Tojanowska

Komentarz: migracja idei

Dzięki powiązaniom dworu królewskiego ze środowiskiem kapituły katedralnej dzieła Franciszka Florentczyka i jego współpracowników pojawiły się również w kapitulnych rezydencjach przy ul. Kanoniczej. W ukończonym w 1505 roku pałacu biskupa Erazma Ciołka (kamienica nr 17) gotycka architektura i bryła współistniały z detalem renesansowym (portal wejściowy) i późnogotyckim (dwunawowa sień). Podobne relacje między detalami zachodziły w siedzibie kanonika Jana Karnkowskiego (1504; kamienica nr 7). Do gotycko-renesansowych dzieł warsztatu Franciszka należy detal domu kapitulnego (kamienica nr 15; ok. 1520-1524) z portalem, którego gotycka forma nawiązuje do renesansowych treści i zasad kompozycyjnych.

Warsztat Berrecciego przetrwał po jego śmierci (1537), rozwijając samodzielną działalność, wykraczającą, w oparciu o mecenat królewski, biskupi i możnowładczy, nawet poza Małopolskę (m.in. Płock, Wilno). Szczególnie aktywna była architektoniczno-budowlana spółka, utworzona po ukończeniu prac w Kaplicy Zygmuntowskiej przez Jana Ciniego, Bernardyna de Gianotis i Filipa z Fiesole. W Krakowie pozostawała ona m.in. na usługach kanoników kapituły katedralnej w zespole ul. Kanoniczej, tworząc tu pierwszy w pełni renesansowy pałac miejski (pomiędzy 1531-1534) dla późniejszego biskupa Samuela Maciejowskiego (kamienica nr 1). W budowlu tej trójosiowy, jednotraktowy rzut, powtarzający schemat późnogotycki, powiązany został z renesansową bryłą (np. attyka) i dziedzińcową, kolumnową loggią arkadową, redukującą wzór wawelski. W tym samym okresie schemat ten zastosowano raz jeszcze w 1535 roku (kamienica nr 18 z zachowaną loggią dziedzińcową).

Ulica Kanonicza (detal) © archiwum VD

4. KRAKÓW. WILLA DECJUSZA

Kompleks pałacowo-parkowy Willi Decjusza

Willa Justusa Ludwika Decjusza wybudowana w latach trzydziestych XVI w. pod Krakowem na Woli Chełmskiej (dziś Wola Justowska nazwana od imienia Decjusza) jest jednym z najbardziej znanych i najpiękniejszych przykładów architektury rezydencjonalnej w Polsce. Zbudowana z inicjatywy sekretarza Króla Zygmunta I, wzorowana była na modnych w ówczesnej Europie podmiejskich willach z okolic Florencji i Rzymu, będących miejscem wypoczynku, spotkań i dysput filozoficznych. Jest dziełem spółki budowlanej, utworzonej po ukończeniu prac w Kaplicy Zygmuntowskiej, przez Jana Ciniego, Bernardyna de Gianotis i Filipa z Fiesole (1533/34 - ok. 1535). W ówczesnym kształcie była jednopiętrowa, o trójosiowej kompozycji wnętrza, powiązana z kwatrowym ogrodem, opiewanym przez dworskiego poetę Klemensa Janickiego. Została usytuowana na wschodnim stoku wzgórza i zwrócona elewacją frontową w kierunku Krakowa.

Rezydencja otoczona była ogrodami i parkiem. Przypuszcza się, że założenie ogrodowe składało się z dwóch części - większego ogrodu kwatrowego oraz drugiego w typie giardino secreto. Przyległe zalesione wzgórze stanowiły kompozycyjne dopełnienie zespołu. Obecna trzykondygnacyjna, arkadowa loggia rozpięta między dwiema wieżami alkierzowymi jest w całości efektem przebudowy dokonanej przez Stanisława Lubomirskiego w pierwszej ćwierci XVII w.

Zespół pałacowo-parkowy obejmuje obecnie budynek Willi Decjusza oraz dwie oficyny: Dom Łaskiego z lat trzydziestych XVII w. i Dom Erazma, zbudowany w pocz. XXI w., a także otaczający je Park Decjusza. Od 1996 roku budynek główny jest siedzibą Stowarzyszenia Willa Decjusza.

Historia przekształceń architektonicznych Willi Decjusza

Trzykondygnacyjną budowlę na rzucie prostokąta wzniesiono około 1530-1535 roku. W przyziemiu i na parterze zachował się pierwotny podział trójdzielny, z sienią tworzącą oś środkową. Poprzez połączenie północnego i środkowego traktu na piętrze utworzono tzw. *wielką salę* – *palatium*. Prawdopodobnie na skutek zmiany koncepcji w trakcie budowy, obniżono poziom przyziemia, co spowodowało odsłonięcie widocznych w piwnicach fundamentów z łamanego kamienia wapiennego. Partie nadziemne ścian oraz sklepienia wykonano z cegieł. Sień oraz pomieszczenia traktów bocznych piwnic zostały przekryte sklepieniami kolebkowymi. Trakty boczne

parteru również nakryte były sklepieniami, a sień między nimi stropem belkowym, o czym świadczą odnalezione w pachach obecnego sklepienia sieni wyprawy tynkowe i gniazda po belkach. Od zachodu znajdował się niewielki, centralnie umieszczony ryzalit, który stanowił przedsionek do sieni głównej, a być może także i loggię połączoną z *wielką salą* na pierwszym piętrze. Ściana wschodnia - frontowa posiadała w parterze i na piętrze po cztery okna; ściana północna trzy, a południowa, prawdopodobnie tylko dwa. Z tego okresu zachowały się widoczne z tarasu na parterze dwa okienka piwniczne o obramieniach kamiennych, z otworami na ukośnie osadzoną kratę. Ten typ okien do dziś spotykamy w renesansowych budowlach ulicy Kanoniczej w Krakowie. Okna parteru i piętra rozmieszczono w osiach, co jest świadectwem nowożytnego charakteru rozwiązania architektonicznego. W obecnej piwnicy, a dawnym przyziemiu, zachował się zespół sześciu prostych portali kamiennych. Tylko jeden, umieszczony w centralnym traktcie, którego próg założony jest wysoko nad obecnym poziomem piwnicy, znajduje się w pierwotnym położeniu. Prowadzi on do ryzalitu zachodniego, zachowanego jedynie w piwnicznej partii budowli. Pozostałe portale osadzone są wtórnie, być może jedynie niżej opuszczone w związku z przebudową i obniżeniem poziomu piwnicy. Wydobyty z zamurówki wtórnik kamienny, węgar okna, posiada bogate renesansowe profilowanie oraz wykute gniazda do osadzenia krat. Daje to wyobrażenie o ozdobnej renesansowej oprawie okien parteru i piętra rezydencji.

Podstawową i niewątpliwie nowatorską wartością XVI-wiecznego założenia Decjusza, była pełna realizacja programu willi renesansowej oraz zastosowanie prekursorskich rozwiązań architektonicznych świadczących o epoce włoskiego renesansu w Polsce.

Justus Ludwik Decjusz *Dyplomata*

Justus Ludwik Decjusz, bo taką przyjął w Polsce zlatynizowaną formę swojego nazwiska (Jost Ludwig Dietz), z pochodzenia był Alzatzczykiem. Urodził się ok. 1485 roku w rodzinie burmistrza miasta Wissemburga. Po przyjeździe do Krakowa (1508 lub 1509) zaczął pracować u boku swego rodaka, Jakuba Bonera, królewskiego bankiera i żupnika krakowskiego, pełniąc funkcje sekretarza, księgowego i zaufanego zastępcy w sprawach handlowych, a od roku 1515 także w zarządzie kopalni soli w Wieliczce i Bochni. Decjusz szybko stał się wytrawnym dyplomata, wprawnym finansistą i wysoko postawionym królewskim dostojnikiem. Z polecenia swego zwierzchnika odbywał wiele zagranicznych podróży. Mając w swych obowiązkach przygotowania do zaślubin króla Zygmunta I z księżną Boną, w roku 1517 m.in. wyruszył do Wenecji, gdzie zakupił dla króla pierścien

Kraków. Willa Decjusza © J. Leśniak

zareczynowy oraz zapasy bogato zdobionych tkanin dla uświetnienia uroczystości weselnych. Jego starania zostały dostrzeżone przez wpływowe osobistości na dworze królewskim i w maju 1520 roku dzięki poparciu biskupa Piotra Tomickiego został mianowany sekretarzem króla Zygmunta Starego.

Decjusz dzięki swym licznym talentom, przygotowanym rozprawom literackim i historycznym oraz zamiłowaniu naukowemu, cieszył się szacunkiem i przyjaźnią najwybitniejszych humanistów Europy. Podczas licznych podróży miał sposobność do spotykania się z najwybitniejszymi umysłami swojej epoki. Poznał osobiście Marcina Lutra i Erazma z Rotterdamu, co dokumentuje prowadzona pomiędzy nimi obfita korespondencja. Szczególną uwagę zwraca jego bliska znajomość z Erazmem, który dedykował mu swe dzieło poświęcone parafrazie Modlitwy Pańskiej (*Praecatio Dominica*, 1523). W jednym z listów pisał do Decjusza z Fryburga: „*Już od dawna, najdroższy Joście, jestem Ci, i to pod każdym względem jak najbardziej zobowiązany, Ty zaś, wyświadczając mi ustawicznie przysługi wpływasz na powiększenie się z dniem każdym mojego uczucia wdzięczności. Najwięcej zaś przyjemności sprawia mi fakt, że tak dokładnie informujesz mnie o wszystkich wydarzeniach w Polsce*”. Bliższe stosunki łączyły Decjusza także z dworem Habsburgów.

Pisarz i ekonomista.

Swą działalność na polu literatury Decjusz rozpoczął od opisu przygotowań do ślubu Zygmunta I z włoską księżniczką Boną, co zawarł w swym *Diariuszu zaślubin Zygmunta i Bony* (*Diarii et earum, quae memoratu digna in splendidissimis*). W dorobku literackim Justusa Ludwika Decjusza znajdują się ponadto prace historyczne wydane razem w 1521 roku, a mianowicie dzieje rodu Jagiellonów *De Jagellonum familia* oraz ujęcie dziejów najnowszych *De Sigismundi regis temporibus*. Opis odniesionego pod Olszanicą zwycięstwa księcia Konstantego Ostrońskiego nad Tatarami (1527) oraz inne teksty dają bardzo dobre świadectwo o kulturze literackiej i zdolnościach Decjusza.

Decjusz zasłużył się również jako ekonomista, uczestnicząc w bardzo istotny sposób w przeprowadzeniu reformy monetarnej w Polsce. Zaproponowane przez siebie zasady, które miały uzdrowić sytuację gospodarczą, opracował w traktacie o biciu monety *De monete cussione ratio* (1525). W tym samym czasie i tą samą problematyką zajmował się Mikołaj Kopernik, który był prawdopodobnie autorem listu *Do Justa Decjusza obywatela krakowskiego o naprawieniu monety*. Jednak to projekt Decjusza został przyjęty przez sejm piotrkowski i właśnie jemu wraz z podskarbisem koronnym Krzysztofem Szydłowieckim powierzono wykonanie uchwał sejmowych. Decjusz

Kraków. Willa Decjusza © P. Mazur

został również mianowany przez króla zarządcą mennic w Krakowie i Toruniu, a potem także w Królewcu.

Do zalet i zainteresowań, jakie charakteryzowały Decjusza - typowego dla renesansu „człowieka wszechstronnego” należy dodać również działalność charytatywną i społeczną: nadzorował m.in. restaurację wyższej wieży kościoła Mariackiego, był rajcą krakowskim, prowizorem szpitala św. Rocha (przy ul. Szpitalnej w Krakowie; dziś już nieistniejący) i wójtem piotrkowskim.ment (Diet) in Piotrków, and it was he (together with the Treasurer of the Crown, Krzysztof Szydłowiecki) who was entrusted with the implementation of the decisions of the Diet. Moreover, Decius was nominated by the king as Administrator of the royal mints in Kraków and Toruń, and later also in Królewiec (Königsberg, today Kaliningrad). The number of talents and interests that Decius – a ‘versatile man’ typical of the Renaissance – certainly exhibited also included charity and community work: which included the supervision of the revamping of the tower of St Mary’s in Kraków. He was a Kraków alderman (member of the city council), and Supervisor of the St Roch Hospital (in ul. Szpitalna in Kraków, no longer extant), and Headman of Piotrków.

Kraków. Willa Decjusza © P. Mazur

Człowiek Renesansu.

W 1528 roku Justus Decjusz zakupił część Przegorzań i Wolę Chełmską pod Krakowem, by wybudować tam podmiejską willę na wzór modnych w okolicach Florencji i Rzymu posiadłości będących miejscem wypoczynku, spotkań i dysput filozoficznych. Do budowy zatrudnił trzech włoskich architektów: Jana Ciniego ze Sieny, Zenobiusza Gianottiego z Rzymu i Filipa z Fiesole. Malowniczo usytuowana na wschodnim stoku Sowińca, otoczona rozległym renesansowym ogrodem rezydencja ukończona została w 1535 roku, stając się wkrótce miejscem spotkań przedstawicieli różnych kultur i narodowości, wymiany poglądów i twórczej konfrontacji przekonań.

Będąc prawdziwym człowiekiem renesansu, Decjusz pełnił wiele ról: był królewskim dostojnikiem, znakomitym dyplomata, zarządcą największego imperium handlowego ówczesnej Polski - żup solnych Wieliczki i Bochni, właścicielem kilku kopalni, w tym ołowiu i srebra w Olkuszu. Był zarówno literatem, jak i wydawcą oraz autorem cennych rozpraw ekonomicznych.

Jego osobowość ujawniała człowieka wielkiego serca, obdarzonego niekończącą się wyobraźnią, lubianego w Krakowie i poza granicami Polski. Umiął zjednać sobie i rajców krakowskich i dwór Habsburgów, został doradcą króla Polski i zarządcą mennic. Pomimo tak wielu zasług nie znamy miejsca pochówku ani jego, ani nikogo z krakowskiej linii Decjuszów. Pozostawił dom – nazywany Willą Decjusza na Woli Justowskiej, dziś dzielnicy Krakowa, która została tak nazwana właśnie od jego imienia. Willa ta, to jego pomnik, dziś tętniący życiem, sławiący tę ciekawą i ciągle nieodkrytą postać na całą Europę. Jak pisał o Decjuszu poeta Andrzej Trzeciński Młodszy: *Jakkolwiek wiele pomników po sobie pozostawił Decjusz ojciec, godny żeby go po wieki stawieć, to za nie mniejsze jego dzieło należy poczytywać, miły gościu, że stworzył ten miły przybytek dla muz (...).*

Willa Decjusza dzisiaj.

W 1996 roku Willa Decjusza została odrestaurowana staraniem Gminy Miasta Krakowa i odzyskała dawny blask. Zarządzające kompleksem pałacowo-parkowym Stowarzyszenie Willa Decjusza, nawiązując do humanistycznego ducha swego patrona, stawia sobie za cel stworzenie forum dialogu kultur. Promuje tym samym pluralizm i tolerancję w życiu publicznym, szczególną uwagę poświęcając prawom i kulturom mniejszości narodowych i etnicznych. U podstaw wszelkich programów Stowarzyszenia leży bowiem idea spotkań przedstawicieli różnych dziedzin nauki i kultury, narodowości i obszarów zainteresowań, idea wymiany myśli i poszukiwania bodźców do twórczej pracy.

Kościół Mariacki – płyta epitafijna córki Justusa Ludwika Decjusza

W kościele Mariackim w Krakowie znajduje się tablica epitafijna poświęcona córce Justusa Ludwika Decjusza - Annie Decjuszównie i Andrzejowi Rottermundowi. Przedstawia marmurową dekorację architektoniczną w formie gzymsu wspartego na pilastrach zdobionych dekoracją roślinną i zakończonych jońskimi kapitelami. Linie gzymsu przecina kartusz z herbem rodziny Rottermund (na ukośnie przedzielonej tarczy widoczna kotwica w polu górnym i karp w dolnym). Rzeźba umieszczona w architektonicznym obramieniu przedstawia modlącego się pod Ukrzyżowanym Chrystusem. Jest to jeden z niewielu zachowanych zabytków związanych z obecnością Decjusza w Krakowie.

Kraków. Kościół Mariacki - płyta epitafijna córki Justusa Ludwika Decjusza © P. Mazur

Kościół Mariacki – płyty nagrobne Jana Bonera i Zofii Bonerowej

Seweryn Boner, bankier Zygmunta Starego, bratanek Jana Bonera (jednego z najbliższych współpracowników Decjusza), pochowany został w rodzinnej kaplicy św. Jana Chrzciciela w kościele Mariackim. Znajdujące się w niej do dziś brązowe płyty nagrobne Seweryna Bonera (1538) i Zofii Bonerowej (po 1532) odlane w warsztacie Hansa Vischera w Norymberdze, uważane są za jedno z najlepszych dzieł wczesnorenesansowej rzeźby w Polsce.

Komentarz: migracja idei

Justus Ludwik Decjusz oraz włoscy architekci renesansowi wprowadzili do architektury stolicy Królestwa Polskiego nieznany tu dotąd rodzaj budowli - podmiejską willę w ogrodzie. Dzięki nowym rozwiązaniom konstrukcyjnym (sklepienia kolebkowe i kolebkowe z lunetami) oraz detalom (attyki, loggie kolumnowo-arkadowe, antykizujący ornament, portal oparty na motywie łuku triumfalnego, sześciopole obramienia okienne, bliskie kompozycji okien późnogotyckich), przyczynili się do przekształceń typów architektonicznych, wywodzących się z tradycji średniowiecznej (rezydencja z dziedzińcem, kamienica).

W wybitniejszych budowlach rozpowszechniały się motywy zaczerpnięte z traktatu Sebastiana Serlia, spośród których najpełniejszym przykładem jest gruntowna przebudowa pierwotnej willi Decjusza dokonana (przed 1632) staraniem Stanisława Lubomirskiego, inspirowana projektem willi Poggio Reale (symetryczny rzut z sieni-salą na osi, fasada z loggią między wieżami-ryzalitami). Kompozycja loggii wskazuje ponadto na powiązanie z warsztatem pracującym dla Lubomirskich w Wiśniczu.

Odnalezienie i interpretacja relikwów czterobiegowej klatki schodowej z tego okresu, umieszczonej w południowym alkierzu wiąże jeszcze silniej willę na Woli Justowskiej z wybranymi wzorami Sebastiana Serlia, gdzie takie rozwiązania występują. W ścianach alkierza odnaleziono miejsca osadzenia sklepień oraz system otworów okiennych i drzwiowych z nią związanych.

Komentarz: centrum i peryferie

Przed połową XVI w. renesans - z elitarnej „mody” włoskiej, panującej wyłącznie w obrębie dworu królewskiego - stał się w Krakowie zjawiskiem powszechnym. Dotyczyło to zarówno odbiorców (mecenat władz kościelnych i zamożnego mieszczaństwa), jak i twórców. Powszechności i większej różnorodności towarzyszyło równocześnie obniżenie poziomu powstających dzieł. Najświetniejsze realizacje z 1 połowy XVI w. traktowano jako wzorce,

Kraków. Willa Decjusza © P. Mazur

lecz formy stylizowano już w duchu manieryzmu. Dominująca tradycja florencka bywała natomiast wzbogacana elementami północnowłoskimi, a nawet niderlandzkimi. Zakończył działalność warsztat Berrecciego, pojawiali się natomiast znacznie liczniejsi, niż na początku stulecia, budowniczowie-rzeźbiarze. Wobec powszechności form włoskich, różnice stylistyczne między warsztatami nie były już bezpośrednio zależne od narodowości twórców.

Kraków. Willa Decjusza (detal) © P. Mazur

5. ZIELONKI. KOŚCIÓŁ NARODZENIA NAJŚWIĘTSZEJ MARII PANNY

Kościół został wzniesiony w pierwszej połowie XVI w. Ma charakter późnogotycki z elementami renesansowymi. Prezbiterium zostało wybudowane przez krakowskiego muratora Jakuba Żura i kamieniarza Kaspra Simona (1533). Nawa została ukończona przez muratorów Jana Kapinosa i Jana Bocheńczyka (1538). W kościele zachowało się wejście do zakrystii o masywnym charakterze, grubych murach i ciężkich, kutych drzwiach. Najstarszym zabytkiem jest renesansowe tabernakulum ścienne wykonane z kamienia w kształcie portalu zwieńczonego łukiem przez Kaspra Simona (1533), wmurowane w prezbiterium po lewej stronie ołtarza głównego. Do renesansowego wyposażenia kościoła należą również stalle, znajdujące się w prezbiterium. Mają charakterystyczne uszate obramienie i zdobione są dekoracją płycinową.

Zielonki. Renesansowe tabernakulum w kościele pw.
Narodzenia NMP, © T. Korczyński

6. GIEBUŁTÓW. KOŚCIÓŁ ŚW. IDZIEGO

Kościół został wzniesiony z fundacji Kaspra Giebułtowskiego w latach 1600-1604. Ma charakter późnorenesansowy. Dużą wartość historyczną stanowi zespół malowideł ściennych w nawie głównej oraz na ścianie za chórem, jak również kilka renesansowych nagrobków. Polichromie pochodzą z 1616 roku. Manierystyczne cechy stylowe prezentuje natomiast portal wiodący do nawy głównej.

Giebułtów. Kościół św. Idziego (wnętrze) © T. Korczyński

Giebułtów. Kościół św. Idziego © T. Korczyński

Giebułtów. Kościół św. Idziego - polichromia (detal),
© T. Korczyński

Giebułtów. Kościół św. Idziego - polichromia (detal)
© T. Korczyński

Giebułtów. Kościół św. Idziego © T. Korczyński

7. MODLNICA. KOŚCIÓŁ ŚW. WOJCIECHA I MATKI BOSKIEJ BOLESNEJ

Wśród prezentowanych obiektów na szlaku Renesansu w Małopolsce jest jedynym przykładem drewnianej budowli. Kościół powstał w 1553 roku, posiada konstrukcję zrębową, jest oszalowany pionowo z listwowaniem, wszystkie dachy są kryte gontem oprócz zakrystii nakrytej blachą. Początkowo zbudowany na planie krzyża. W 1622 roku północne ramię oraz zakrystia zostały przekształcone w późnorenesansową kamienną kaplicę grobową rodziny Kucharskich, gdzie znajduje się epitafium Stanisława Kucharskiego, przedstawionego w charakterystycznej półpostaci.

Polichromia kościoła pochodzi z różnych okresów, najstarsza część z 1562 roku, przedstawiająca sceny z życia Chrystusa, dające się ująć w dwa wyodrębnione cykle. Pierwszy, znajdujący się w prezbiterium, ukazywał genealogię Chrystusa według Ewangelii św. Mateusza. Kompozycja przedstawiała przodków Zbawiciela, umieszczonych we fryzie arkadowym, biegnącym pod stropem i podzielonym kolumnami na pola. Drugi program malarski przedstawiał życie i mękę Jezusa. Na balustradzie chóru muzycznego umieszczona została kompozycja przedstawiająca przypowieść o bogaczu i Łazarzu z Ewangelii według św. Łukasza. Drewniany strop w prezbiterium pokryty został polichromią imitującą charakterystyczny dla epoki renesansu wzór kasetonowy z rozetami z liśćmi akantu.

Renesansowe marmurowe cyborium z Katedry Wawelskiej

Najważniejszym ruchomym wyposażeniem kościoła jest misternie zdobione, marmurowe cyborium z XVI w. w kształcie świątyni, z charakterystycznymi czterema kolumnami podtrzymującymi baldachim w formie kopuły. Cyborium, dzieło Jana Marii Padovano, pierwotnie znajdowało się w katedrze na Wawelu i stamtąd zostało przeniesione do kościoła w Modlnicy. Płaskorzeźbione elementy katedralnego tabernakulum zachowały się ponadto w kaplicy Tomickiego na Wawelu i w Muzeum Narodowym w Krakowie (Pałac biskupa Erazma Ciołka).

Modlnica. Kościół św. Wojciecha i MB Bolesnej - renesansowe cyborium © T. Korczyński

Komentarz: migracja i peryferie

Sztuka renesansu włoskiego, florencka, później północnowłoska pojawiła się w Krakowie i w Małopolsce, za sprawą artystów z Italii oraz ich możnych i uczonych patronów – fundatorów budowli, nagrobków, ołtarzy. Jej podstawą ideową był szerzący się tutaj od połowy XV w. renesansowy humanizm. Jego uroki od dawna przyciągały ludzi żyjących w stolicy Królestwa Polskiego, która ze swej strony była istnym tygłem narodowości i kultur. Włosi, Polacy, Niemcy, Flamandowie o nazwiskach włoskich lub przerabianych na antyczne (np. Justus Decjusz) przyczynili się do przemiany panoramy artystycznej oraz kulturowej Królestwa Polskiego i Krakowa. Z czasem sztukę renesansową szeroko zaakceptowano, co było możliwe dzięki jej łączeniu najpierw z miejscową późnośredniowieczną tradycją artystyczną, a następnie z renesansem i manieryzmem północnym (niemieckim i niderlandzkim). Wyrazem tego rodzaju powiązań są kościoły: w Zielonkach, przez łączenie późnogotyckiego typu z renesansowym detalem, w Modlnicy, ze względu na przemiany drewnianego budownictwa i renesansowe malowidła cechowe oraz Giebułtowie, gdzie pojawia się późny renesans i manieryzm.

Zamek w Pieskowej Skale © archiwum VD

Modlnica. Kościół św. Wojciecha i MB Bolesnej © T. Korczyński

8. SUŁOSZOWA. ZAMEK W PIESKOWEJ SKALE

Zamek w Pieskowej Skale miał charakter obronny, usytuowany został na wysuniętej w kierunku zachodnim platformie skalnej. Od 1542 roku był w posiadaniu Hieronima Szafrąńca, który rozpoczął jego przebudowę w 1 połowie XVI w., z prawdopodobnym udziałem włoskiego architekta Mikołaja Castiglione i Gabriela Słońskiego z Krakowa. Można przypuszczać, że Hieronim Szafraniec, sekretarz króla Zygmunta I Starego, będący świadkiem wielkiej przebudowy królewskiej rezydencji na Wawelu, wprowadził pewne elementy renesansowe do wnętrza w Pieskowej Skale. W 1557 roku zamek odziedziczył Stanisław Szafraniec, który dokonał przebudowy gotyckiego zamku w stylu renesansowym. Kolejne przekształcenia nastąpiły w 1640 roku za sprawą Michała Zebrzydowskiego, który wzmocnił system fortyfikacyjny i zmienił sylwetkę budowli. Od wschodu, Zebrzydowski zbudował dwa potężne bastiony połączone kurtyną z bramą wjazdową pośrodku. Zamek uzyskał w ten sposób drugi dziedziniec, tzw. zewnętrzny. Wprowadzony system obronny, wzmocniony drugą fosą przed elewacją kurtyny, reprezentował nowoczesny typ fortyfikacji tzw. bastionowy, wykształcony we Włoszech w poł. XVI w.

Do zamku prowadzi jedyne wejście od strony wschodniej, przez bramę mieszczącą się w kurtynie łączącej dwa bastiony. Wchodząc na obszerny dziedziniec zauważa się dwupiętrowy budynek zamkowy, ujęty po lewej stronie ryzalitem z dwukondygnacyjną renesansową loggią. Kolejna brama prowadzi na wewnętrzny dziedziniec arkadowy, którego architekturę stanowią renesansowe krużganki, założone na poziomie I i II piętra. Krużganki z kamiennymi filarami o przekroju kwadratowym, zwieńczonymi kapitelami tokańskimi, na których wsparte są półkoliste kamienne archiwolty nadają architekturze dziedzińca północnowłoski charakter. W trójkątach sferycznych między archiwoltami znajdują się dwadzieścia cztery renesansowe maszkarony, przedstawiające stylizowane głowy ludzkie i zwierzęce, stanowiące wraz z kartuszami herbowymi „Stary Koń” (Stanisława Szafrąńca) i „Rawicz” (jego żony z domu Dębieńskiej) główną ozdobę dziedzińca. Dekoracja rzeźbiarska reprezentuje wysoki poziom artystyczny i wykonana została przez dwa śląskie warsztaty. Maszkarony umieszczone pomiędzy arkadami są zróżnicowane, ujęte naturalistycznie wręcz karykaturalnie.

Bezpośrednio z krużganków prowadzą wejścia do komnat, obramione kamiennymi portalami. Do wielkich komnat narożnych na I oraz II piętrze przylega loggia widokowa, dobudowana od strony wschodniej, z

Zamek w Pieskowej Skale © archiwum VD

której otwiera się malownicza i szeroka perspektywa. Odkryte pozostałości polichromii w krużgankach, na ścianach loggii widokowej oraz w salach wskazują, że wszystkie wnętrza były bogato polichromowane. Ponadto pomieszczenia zamkowe dzięki pracom rewaloryzacyjnym otrzymały wymiary, takie jakie posiadały w okresie renesansu.

Dopełnieniem renesansowego założenia był wewnętrzny ogród. Kompozycja ogrodowa, usytuowana w bastionie południowym nawiązuje dziś do szesnastowiecznych projektów.

Aktualnie zamek jest placówką muzealną, będącą oddziałem Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu.

Komentarz: centrum i peryferie

Kulturowe i artystyczne wzorce włoskie przenoszono do krajów na północ od Alp. Jednym z nich było w XVI w. Królestwo Polskie. Tworzona tu przez włoskich mistrzów sztuka stawiała się sama punktem odniesienia dla fundatorów z wysokich warstw społecznych: elit dworskich, kościelnych, magnackich i kręgów patrycjatu miejskiego. Następnie była przyjmowana szerzej i zaczynała współtworzyć własną tradycję kulturową i artystyczną, peryferyjną – rzecz jasna – wobec wielkich centrów renesansu włoskiego a także wiodących centrów w Polsce (np. Wawel).

Komentarz: migracja idei

Zarówno zewnętrzna loggia, jak i dziedziniec arkadowy nadają budowli rangę jednego z czołowych zabytków renesansowych, tak w Małopolsce, jak i w skali kraju. Zastosowana dekoracja rzeźbiarska w formie maszkaronów jest dowodem wpływu sztuki północnej Europy na renesans w Polsce. Jest to już okres, w którym oprócz wpływów włoskich na kształtowanie się tutejszej kultury plastycznej, coraz silniej zaznaczały się kierunki idące z Niderlandów. Stało się to czytelne, zwłaszcza tam, gdzie powstawał sprzyjający klimat dla nowych, rewolucyjnych pojęć w sprawach wiary. Stanisław Szafraniec w owym czasie był jednym z najgorliwszych reprezentantów innowierców, czego przykładem była odbyta przez niego podróż po Niemczech wraz z księciem pruskim Albrechtem.

Również wnętrza komnat zamkowych, o wielkich oknach i szerokich ościeżach, świadczą o renesansowym poczuciu kształtowania pomieszczeń mieszkalnych, które w przeciwieństwie do wnętrz gotyckich były już jasne i doświetlone światłem słonecznym.

Zamek w Pieskowej Skale © P. Mazur

Komentarz: kształtowanie krajobrazu

Elementem wyróżniającym zamek w Pieskowej Skale spośród założen renesansowych jest widokowa loggia. Rozległy i niezwykle malowniczy widok, jaki z zamku roztaczał się w kierunku południowo-wschodnim, ze słynną skałą zwaną *Maczugą* na pierwszym planie i całą doliną Prądnika, szczególnie sprzyjał założeniu loggii w tym miejscu. Genealogii koncepcji loggii widokowej należy szukać we włoskich renesansowych willach. Ta forma architektoniczna jest m. in. wyrazem nowego stosunku człowieka epoki humanizmu do otaczającej go przyrody.

Zamek w Pieskowej Skale © archiwum VD

9. KSIĄŻ WIELKI. ZAMEK NA MIROWIE W KSIĄŻU WIELKIM

Zamek na Mirowie w Książu Wielkim został wzniesiony w latach 1585-1595 przez Piotra Myszkowskiego, biskupa krakowskiego i jego bratanka Piotra, właścicieli Książa Wielkiego. Myszkowski zlecił budowę swej rezydencji królewskiemu architektowi, wybitnemu manieryście, Santi Gucciemu z Florencji. Budowniczy nawiązał do wzorów włoskich pałaców z początku XVI w., projektując kompozycję rygorystycznie osiową i symetryczną.

Zamek zbudowany jest z kamienia pińczowskiego na planie wydłużonego prostokąta na osi północ-południe. W części środkowej ma dwa ryzality (od frontu i od strony ogrodowej) oraz występy przy bocznych ścianach. Piwnice i parter mają renesansowe sklepienia kolebkowe z lunetami. Ściany zewnętrzne parteru i pierwszego piętra pokryte są fasetową rustyką, a drugiego płaskie. Nad oknami pierwszego piętra zachowały się renesansowe gzymsy i ramy okienne.

Równocześnie z zamkiem zbudowane zostały dwa symetryczne pawilony. Wzniesiono je na ryzalitach występujących na zewnątrz linii murów obronnych. Od strony zamku pawilony posiadają rozbudowane portyki i bogatą dekorację architektoniczną. Jeden z nich pełnił funkcję kaplicy pałacowej, a drugi biblioteki. W sąsiedztwie rezydencji rozpościerał się park-ogród porośnięty tradycyjnym drzewostanem, a u podnóża wzniesienia założono system stawów rybnych.

Istotnych zmian na zewnątrz i wewnątrz zamku dokonali w XVIII i XIX w. właściciele Książa Wielkiego - Wielopolscy. Usunięto renesansowe szczyty budowli, a ryzalit środkowy podwyższono o trzecie piętro.

Aktualnie budynek jest siedzibą Zespołu Szkół im. Wincentego Witosa w Książu Wielkim.

Zamek na Mirowie w Książu Wielkim
© K. Schubert

Zamek na Mirowie w Książu Wielkim,
© K. Schubert

Zamek na Mirowie w Książu
Wielkim (pawilon)
© K. Schubert

10. MIECHÓW. BAZYLIKA GROBU BOŻEGO

Klasztor Bożogrobców w Miechowie jest pierwszym w Polsce miejscem kultu Grobu Bożego. W latach 1530 i następnych przy średniowiecznym klasztorze został zbudowany nowy, czteroskrzydłowy klasztor gotycko-renesansowy. Powstały wówczas krużganki oraz centralna kaplica kopułowa pod wezwaniem Grobu Bożego. Warsztat budowlany, działający także w innych miastach Polski (Kraków, Kraśnik, Kodeń), łączył tradycje cechowe budownictwa późnogotyckiego z elementami nowej sztuki, jakie wprowadzali współcześnie w Małopolsce włoscy architekci i budowniczowie. We wnętrzu kaplicy zachował się symboliczny Grób Boży, a w kopule odkryto wspaniałe dekoracje przedstawiające kasetony z rozetami, a poniżej herby i figury świętych oraz inne przedstawienia.

Kaplica Grobu Bożego została zbudowana w wirydarzu klasztornym. Prowadzi do niej wejście z krużganków przez kamienny renesansowy portal. Kaplica została założona na planie kwadratowym i przykryta kopułą z latarnią. Przejście z kwadratu ścian do kopuły sklepienia rozwiązane jest za pomocą narożnych tromp. Zastosowanie tego wariantu architektonicznego stanowi o odmiennym charakterze konstrukcji kaplicy wobec powszechnie stosowanych pendytywów. Wewnątrz stoi grób Chrystusa w formie kamiennego, kwadratowego budynku niewielkich rozmiarów, o dwóch kondygnacjach rozczłonkowanych pilastrami, pokrytymi plastyczną dekoracją. Całość wieńczy obecnie drewniana nadbudowa barokowa, powstała u schyłku XVII w., a sprowadzona do Miechowa z Krakowa w XVIII/XIX w. W przedniej części po lewej stronie, znajduje się niskie wejście do komory grobowej. Kaplica jest sceną liturgii *triduum* paschalnego.

Zabytkowa kaplica odzyskała po wiekach swą historyczną dekorację - odkrytą w 2008 roku renesansową polichromię - z motywami figuralnymi, heraldycznymi (Zygmunta Starego, Bony i Bożogrobców), roślinnymi oraz z imitacją kasetonów z rozetami w kopule. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że autorem polichromii jest malarz krakowski Stanisław Samostrzelnik lub jego warsztat, na co wskazywałyby: okoliczności historyczne, styl malowidła, delikatność formy, jak i poziom wykonania.

Miechów. kaplica Grobu Bożego
© archiwum VD

Komentarz: tożamość i różnorodność

Miechowska kaplica jest ideową repliką Rotundy *Anastasis* i mieszczącego się w nim Grobu Pańskiego w Jerozolimie, przywołując w sposób selektywny jej istotne elementy: centralny układ i kopułę. Ponadto wymiary wewnętrzne miechowskiego Grobu Bożego są bardzo zbliżone lub identyczne w stosunku do pierwowzoru jerozolimskiego. Z punktu widzenia typu architektonicznego była ona wzorowana na współczesnej, wawelskiej kaplicy grobowej biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego, wzniesionej przez Berrecciego. Została wybudowana jednak przez miejscowych kamieniarzy. Pełni też odmienną funkcję, jako miejsce sprawowania liturgii wielkanocnej i docelowy punkt pielgrzymek, wędrujących do Miechowa – polskiej Jerozolimy.

Miechów. Bazylika Grobu Bożego - polichromia (detal) © archiwum VD

Miechów. Kaplica Grobu Bożego (detal)
© archiwum VD

11. BODZENTYN. KOŚCIÓŁ WNIEBOWZİĘCIA NMP I ŚW. STANISŁAWA BISKUPA

Rozszerzenie Szlaku Renesansu w Małopolsce w kierunku Bodzentyna (dziś powiat kielecki, Województwo Świętokrzyskie) jest historycznie uzasadnione i pozwoli na włączenie obiektu zarówno związanego z centralnym ośrodkiem metropolitalnym, jakim był Kraków w okresie renesansu, jak i należącego do sztuki powstającej w Ziemi Krakowskiej. Uzyskany zostanie również ponadregionalny wymiar szlaku kulturowego.

Renesansowy ołtarz z Katedry Wawelskiej

W latach 1545-1550 powstał nowy ołtarz główny katedry krakowskiej na Wawelu. Jego fundatorem był Zygmunt Stary (+1548), prace kończono już za czasów Zygmunta Augusta.

Ołtarz otrzymał renesansowe formy włoskie. Ma postać ogromnego łuku tryumfalnego *alla serliana*. W prześwicie środkowym jest obraz *Ukrzyżowanie* na podłożu drewnianym, w niszach bocznych figury świętych patronów Kościoła krakowskiego a na tympanonie - anioły.

Retabulum to zaprojektował architekt włoski, być może czynny w Krakowie Giovanni Cini ze Sieny. Obraz *Ukrzyżowanie* namalował w Wenecji Pietro degli Ingannati, który podpisał się słowami *Petrus Venetus*. Snycerską strukturę oraz rzeźby wykonali, wedle wspomnianego projektu, miejscowi rzeźbiarze, malowali ją i złocili artyści krakowscy.

W 1647 roku w katedrze na Wawelu instalowano nowy, barokowy ołtarz. Renesansowa nastawa została zdemontowana i przewieziona do kolegiaty kieleckiej, gdzie ustawiono ją w apsydzie prezbiterialnej. Stamtąd po 80. latach, ze względu na budowę nowego prezbiterium, krakowski ołtarz wysłany został do Bodzentyna. Znajduje się tam do dziś, jako ołtarz główny w kościele Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Stanisława Biskupa.

Komentarz: centrum i peryferie

Renesansowe dzieła sztuki wysokiej klasy zachowywały swoją wartość, mimo, że w epoce baroku gusty uległy zmianie. Gdy do wielkich i bogatych kościołów zamawiano w XVII i XVIII w. nowe ołtarze, meble kościelne, obrazy, figury, szaty oraz naczynia liturgiczne, starsze wyposażenie - gotyckie i renesansowe - wysyłane było na prowincję. Tak stało się z powstałym w latach 1546-1550 ołtarzem głównym i z cyboryum z katedry na Wawelu. Ołtarz przeniesiono początkowo do Kielc, a po latach do Bodzentyna, cyboryum zaś zostało podzielone na części, z których najważniejsza znalazła się w kościele w Modlnicy.

Bodzentyn. Renesansowy ołtarz z Katedry
Wawelskiej w kościele w Bodzentynie
© P. Pencakowski

12. SUCHA BESKIDZKA. ZAMEK W SUCHEJ BESKIDZKIEJ

Pierwszym właścicielem zamku w Suchej Beskidzkiej był Gaspar Castiglione (w Polsce przyjął nazwisko Kasper Suski), złotnik z Florencji, który zakupił od Stanisława Słupskiego wieś Suchą i rozpoczął budowę drewniano-kamiennego dworu obronnego (1554-1580), który stał się zaczątkiem dzisiejszej budowli. Następnie dwór przejął Piotr Komorowski, który rozbudował go w okazałą rezydencję magnacką w stylu renesansowym, wzorowaną na zamku królewskim w Krakowie (1608-1614).

Zamek jest budowlą trójskrzydłową z czterema narożnymi wieżami z prostokątnym niemirowym dziedzińcem z wjazdem od wschodu. Budowla powstała z miejscowego kamienia łamanego. Skrzydła południowe i zachodnie zdobią od strony dziedzińca dwukondygnacyjne krużganki, gdzie w części parterowej arkady podtrzymują czworoboczne filary, a na piętrze tokańskie kolumny. W wieży zegarowej Komorowski ufundował kaplicę, nadając jej wezwanie swojego patrona św. Piotra Apostoła. Kamieniarzę kaplicy wykonał prawdopodobnie Flamand Paweł Baudarth, na co wskazuje m.in. charakterystyczne dla niego obramienie okna.

W zamku funkcjonują obecnie instytucje, takie jak: Muzeum Miejskie Suchej Beskidzkiej, Miejski Ośrodek Kultury „Zamek” oraz Wyższa Szkoła Turystyki i Ekologii.

Zamek w Suchej Beskidzkiej © B. Woźniak

Renesansowa część dawnego klasztoru Kanoników Regularnych przy kościele Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny

Fundatorem zespołu kościelno-klasztornego był Piotr Komorowski, właściciel zamku w Suchej, który jako wotum za cudowne uzdrowienie z choroby oczu, wybudował tu pierwszy kościół (1613-1614), klasztor (1624) i zespół siedmiu kaplic (1630), a następnie sprowadził kanoników regularnych laterańskich z klasztoru przy kościele Bożego Ciała na Kazimierzu (obecnie dzielnica Krakowa).

Do dziś zachowały się bryła kościoła i renesansowa część budynku dawnego klasztoru, pełniącego obecnie funkcję plebanii. Oba zabytkowe budynki łączy arkada, wewnątrz której prowadzi przejście z klasztoru na chór kościelny. Na jej zewnętrznej ścianie znajdują się dwie renesansowe taffe majolikowe. Jedna przedstawia Ukrzyżowanie Chrystusa, a druga herb Korczak (należący do fundatora) z inicjałami P K H L I O (Piotr Komorowski, hrabia liptowski i orawski). Taffe zostały prawdopodobnie wykonane w jednym z warsztatów na Kazimierzu. Do gmachu jednonawowego kościoła prowadzi dawne wejście od strony południowej, a górna część

zewnątrzniej ściany prezbiterium zdobiona jest renesansowym fryzem.

Zespół kościelny pierwotnie otoczony był siedmioma kapicami, z których do dziś zachowały się trzy. W największej z nich mieszczą się krypty grobowe późniejszych właścicieli Suchej.

Komentarz: kształtowanie krajobrazu

Inwestycje budowlane polskich monarchów, arystokracji i duchowieństwa epoki renesansu wprowadzały nowe elementy formalne do architektonicznego pejzażu Królestwa Polskiego, dzięki czemu uległ on z czasem przemianie. Każda z nich przekształcała również krajobraz okolic, w których się znalazła. Ich sylwety stawały się punktami orientacyjnymi i silnymi akcentami w naturalnym otoczeniu, co łączyło się z humanistycznymi ideami, jakie były ich tłem. Tak było w przypadku zamków królewskich w Krakowie (na Wawelu), Niepołomicach, z willą Decjusza na Woli Justowskiej, z zamkami szlacheckimi i magnackimi w Szymbarku i Suchoj, gdzie też elementem działań fundatora Komorowskiego było wzniesienie klasztoru Kanoników Regularnych.

Zamek w Suchoj Beskidzkiej (loggia) © P. Mazur

Sucha Beskidzka. Renesansowa część dawnego klasztoru © P. Mazur

13. KRAKÓW - MOGIŁA. OPACTWO CYSTERSÓW

Malowidła ściennie Stanisława Samostrzelnika

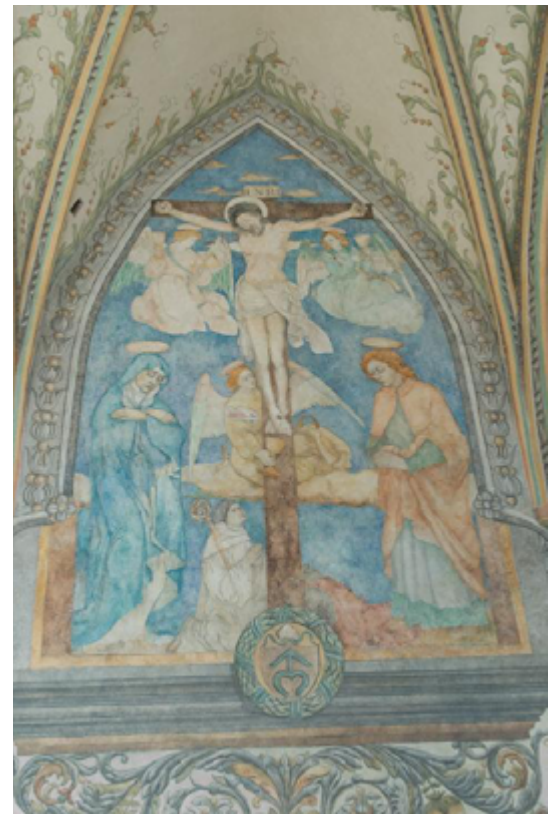
Świątynia została wzniesiona w podkrakowskiej Mogile (obecnie w granicach administracyjnych Krakowa) według zwyczaju Zakonu Cystersów, na planie krzyża łacińskiego w stylu romańsko-gotyckim, przy użyciu cegły i kamienia. Pierwotnie ściany kościoła miały surowy charakter i nie posiadały tynku. Za czasów opata Erazma Ciołka (biskupa pomocniczego krakowskiego), cały kościół wewnątrz otynkowano, a brat Stanisław Samostrzelnik (cysters mogiński) namalował wówczas sceny: „Zwiastowanie” w prezbiterium oraz „Ukrzyżowanie” w południowym ramieniu transeptu, a także udekorował kościół, klasztorne krużganki i bibliotekę. XVI-wieczne freski Stanisława Samostrzelnika są dziś niezwykle cennym zabytkiem sztuki renesansowej. Malowidła ściennie powstały w latach 1538-1541, w ostatnim etapie twórczości malarza i widoczne jest w nich przeniesienie do malarstwa ściennego motywów ornamentalnych wypracowanych przez niego w dziełach iluminatorskich. Szczególnie widoczne są one we wschodnich krużgankach, gdzie pojawiają się motywy roślinne, takie jak: liście akantu czy pnącza. Malowidła Samostrzelnika zostały odnowione w 2008 roku.

Stanisław Samostrzelnik

Stanisław Samostrzelnik urodził się prawdopodobnie ok. 1480 roku, a zmarł w 1541. Wywodził się z rodziny krakowskich mieszczan. Jego nazwisko rodowe ma semantyczne powiązanie z wytwórcami kusz i łuków. Wstąpił do klasztoru cystersów w Mogile.

Jako malarz działał już od 1506 roku. Uprawiał malarstwo sztalugowe, książkowe i ściennie. Od połowy lat dwudziestych XVI w. pracował dla dworu królewskiego. W tym okresie powstały prace, takie jak: *Modlitewnik króla Zygmunta I* (1524; przechowywany dziś w British Museum), *Modlitewnik - królowej Bony* (1527 - 1528) czy iluminacje dyplomów dla kancelarii królewskiej.

Wśród jego zleceniodawców był również biskup Piotr Tomicki i najprawdopodobniej portret duchownego w stroju pontyfikalnym znajdujący się w krużgankach krakowskiego klasztoru OO. Franciszkanów namalował właśnie utalentowany cysters. Nietypowe zlecenie wykonał w 1525 roku, kiedy to razem z malarzem Janem ozdobił chorągiew z białego adamaszku, którą 10 kwietnia Albrecht Hohenzollern złożył królowi Zygmuntowi I podczas ceremonii hołdu pruskiego na krakowskim Rynku.

Kraków - Mogiła. Pilichromia S. Samostrzelnika w Opactwie Cystersów © P. Mazur

Komentarz: rozum i wyobraźnia

Stanisław Samostrzelnik był pierwszym wybitnym malarzem renesansowym w Polsce. Jego sztuka wychodzi z krakowskiej tradycji późnogotyckiej, jednak z czasem wzbogaca się o elementy renesansowe, przejmowane za pośrednictwem innych dzieł i środowisk (we Włoszech malarz ten nigdy nie był). Jego styl jest elegancyjny, wyrafinowany, można go określić jako dworski. Działał w czasach, gdy najwspanialsze budowle i rzeźby wykonywali tutaj włoscy architekci i rzeźbiarze. Malarzy – Włochów jednak w ówczesnej Polsce nie spotykano. Ze względu na jego wybitny talent prace u niego zamawiali monarchowie i biskupi, magnateria i najbogatsze zgromadzenia zakonne. Samostrzelnik podejmował się jednak zbyt wielu zadań, przez co musiał też korzystać z pomocy współpracowników. Malowidła ściennie, takie jak: w Mogile i Miechowie (Kaplica Grobu Bożego), realizował wykorzystując warsztat, który prowadził jako artystyczny kierownik.

Kraków - Mogiła. Polichromia S. Samostrzelnika (detal)
© K. Trojanowska

Kraków - Mogiła. Krużganki
© P. Mazur

14. KRAKÓW - BRANICE. WILLA BRANICKICH - LAMUS

Budowla powstała z fundacji rodziny Branickich, jako willa przy głównej rezydencji. Dzisiejszy kształt uzyskała ok. 1603. Prace budowlane prowadził warsztat Santi Guccio, budowniczego i rzeźbiarza królewskiego, autora założeń w Książu Wielkim, w Łobzowie i kilku krakowskich rezydencji.

Budowlę wzniesiono na planie prostokąta o wymiarach ok. 12 x 10 m. Ma ona trójdzielne piwnice, sklepione kolebkowo. W ścianach części parterowej widoczny jest wątek ceglany w układzie polskim. Znajduje się tu sień ze schodami na piętro oraz duża izba nakryta sklepieniem kolebkowym z lunetami. Podobny układ dwudzielny występuje na piętrze, przykrytym belkowym stropem modrzewiowym. Dach budowli określa się jako pograżony. Jest on osłonięty attyką ze ślepymi niszami i charakterystycznym zębatym zwieńczeniem. Elewację zdobi, typowe dla renesansu, sgraffitowe boniowanie, które imituje mur z kamienia. Kunszt dłuta mistrzów skupionych wokół Santi Guccio ujawnia późnorenesansowy wystrój sali na piętrze, zwłaszcza rzeźbiony kominek z wapienia pińczowskiego (1603), zdobiony hermami zwierzęcymi, gzymsami oraz herbami w kartuszach.

Budynek, ze względu na jego późniejsze przeznaczenie nazywany jest lamusem. Znajduje się na terenie zespołu pałacowo-parkowego, gdzie mieści się obecnie Oddział Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

Kraków - Branice. Wnętrze (detal) © P. Mazur

Kraków - Branice. Lamus
© P. Mazur

Kraków – Branice. Lamus
© M. Horodyski

15. NIEPOŁOMICE. ZAMEK KRÓLEWSKI W NIEPOŁOMICACH

Pierwotny zamek został wybudowany jako pałac myśliwski króla Kazimierza Wielkiego w połowie XIV w. i w takiej formie przetrwał do XVI stulecia. Pierwsze modernizacje rozpoczął król Zygmunt Stary (po 1506 roku). Powstało wówczas czteroskrzydłowe założenie z jednotraktowymi budynkami od strony wschodniej i zachodu oraz dwutraktowymi od południa i północy. Całość otaczały od wewnątrz drewniane krużganki. Skrzydło północne zamku przeznaczone było na komnaty mieszkalne, skrzydło południowe pełniło funkcje reprezentacyjne. W tym okresie zamek był m.in. schronieniem dla dworu królewskiego podczas panującej w Krakowie epidemii (1527).

Po zniszczeniach spowodowanych przez pożar (1550) dzieło swojego ojca kontynuował Zygmunt August. Projekty przebudowy przygotował i następnie nadzorował ich wykonanie (w latach 1551-1568) Tomasz Grzymała, a współpracowali z nim polscy i włoscy rzemieślnicy. Architektura zamku niepołomiczkiego opiera się na teoretycznych projektach Francesco di Giorgio Martini (+1502). Wzniesione po poł. XVI stulecia cztery trójkondygnacyjne skrzydła z obszernymi klatkami schodowymi w narożach i drewnianymi pierwotnie krużgankami mają regularny układ. W XVII w. drewniane krużganki zastąpiono kamiennymi, a w pocz. XIX obniżono całość, likwidując najwyższą kondygnację.

Dzięki wpływom Królowej Bony zamek zyskał nowoczesne założenie ogrodowe. Z jej inicjatywy bezpośrednio przy południowym skrzydle powstały ogrody włoskie.

Aktualnie w zamku mieści się m.in. Muzeum Niepołomiczkie.

Komentarz: migracja idei

Koncepcje teoretyczne włoskich architektów epoki renesansu rozprzeczniły się w Europie, jednak do Polski docierały za pośrednictwem znających je budowniczych z Italii, którzy wznosili tu zamki, pałace, wille, kościoły i kaplice. Przykładem są właśnie rezydencje w Niepołomicach i Książu Wielkim (zamek na Mirowie) oraz inne budowle Santi Guccio.

Zamek Królewski w Niepołomicach
© P. Mazur

Zamek Królewski w Niepołomicach © T. Korczyński

Zamek Królewski w Niepołomicach © P. Mazur

16. NIEPOŁOMICE. KOŚCIÓŁ P.W. DZIESIĘCIU TY-SIECĄ MECZENNIKÓW

Kaplica grobowa Branickich

Gotycki kościół w XVI w. wzbogacił się o renesansową, rodową kaplicę rodziny Branickich. W roku 1596 starosta niepołomicki Jan Branicki ufundował, przylegającą od południa, kaplicę grobową dla swych rodziców: Katarzyny (+1588) i Grzegorza (+1595). Twórcą kaplicy oraz pomnika jest nadworny architekt królewski Santi Gucci. Z kaplicy Branickich pochodzi również pierwotny portal kaplicy, służący obecnie jako brama w murze otaczającym kościół.

Kaplica Branickich ma niewielkie rozmiary, dostosowane do gabarytów kościoła. Kryje ją kopuła na pendentywach z latarnią, a wewnątrz oświetlają okrągłe okna. Naprzeciw wejścia znajduje się grobowy pomnik figuralny Branickich, który wykuto z szarego kamienia i czerwonego marmuru. Kompozycja składa się z trójdzielnego cokołu, na którym umieszczono trójarkadową kolumnadę. W arkadach rzeźbiarz umieścił trzy postaci: w bocznych niszach przedstawieni są klęczący małżonkowie Branickcy, a w środku zmartwychwstały Chrystus. Jest to jedno z najwcześniejszych w polskiej rzeźbie nagrobnej przedstawień prawie pełnoplastycznych figur klęczących. Zastosowane motywy dekoracyjne, takie jak: czaszka z puszczelami, uskrzydłone główki aniołków, zawijane kartusze, guzy i symetrycznie skomponowane pionowe ornamenty liściasto-kwiatowe na pilastrach są typowe dla Santi Gucciego i występują w innych jego realizacjach.

Niepołomice. Kościół pw. Dziesięciu Tysięcy Męczenników - Kaplica Branickich,
© T. Korczyński

Komentarz: innowacja i stagnacja, centrum i peryferie

W początkach epoki włoskiego renesansu w Polsce Florentczyk Bartłomiej Berrecci stworzył model centralnej kaplicy kopułowej w dwóch wariantach. Bardziej złożony był projekt Kaplicy Zygmuntońskiej, prostszy - kaplicy Tomickiego (obie przy katedrze krakowskiej na Wawelu). Wersje te były wzorami dla późniejszych budowli, przy czym prostsza, pozbawiona tamburu kaplica Tomickiego była naśladowana częściej (również ze względu na niższe koszty realizacji). Wedle modelu tej kaplicy wzniesiona była w latach trzydziestych XVI w. Kaplica Grobu Bożego w Miechowie, a pod koniec stulecia - kaplica grobowa Branickich w Niepołomicach. Centrum kultury i sztuki, jakim w XVI w. był Kraków - ówczesna stolica Królestwa - promieniowało na prowincję. Modele opracowane przez Berrecciego popularne były przez ponad sto lat. Ich wykorzystanie można rozpatrywać w kategoriach pewnej stagnacji.

Niepołomice. Kościół pw. Dziesięciu Tysięcy Męczenników - mur zewnętrzny (detal) © T. Korczyński

Niepołomice. Kościół pw. Dziesięciu Tysięcy Męczenników - Kaplica Branickich (detal) © T. Korczyński

Niepołomice. Kościół pw. Dziesięciu Tysięcy Męczenników (detal) © T. Korczyński

17. TARNÓW. RATUSZ

Tarnów, nazywany „perłą renesansu”, był w XVI w. jednym z najpiękniejszych miast w Polsce. Katedra, wspaniały ratusz, bogate polichromowane na zewnątrz kamienice mieszczańskie o ciekawej architekturze stwarzały imponujące wrażenie. W epoce renesansu właścicielem Tarnowa był wybitny polityk i dowódca wojskowy, hetman wielki koronny Jan Tarnowski.

Ratusz, usytuowany pośrodku Rynku jest, obok katedry, najstarszą i najokazalszą z zabytkowych budowli miasta. Za sprawą formy i wystroju zaliczany jest do architektonicznych dzieł epoki renesansu, choć początkami swymi sięga co najmniej połowy XV w. Jego obecny kształt jest rezultatem przebudowy i rozbudowy (1567-1594), która miała pod względem architektonicznym charakter włoski.

Ratusz jest piętrową, zwartą budowlą, wykonaną z cegły, zwieńczoną wysoką nietynkowaną attyką, wzorowaną na krakowskich Sukiennicach i ozdobioną grzebieniem złożonym z 14 kamiennych maszkaronów i sterczyn. Wieża ratuszowa, dominująca nad całym miastem, jest w dolnej, starszej części, kwadratowa, wyżej cylindryczna, zwieńczona gankiem straży z wielograniastym hełmem. Pierwsze piętro zajmują dwa wielkie pomieszczenia: Sala Pospółstwa i Sala Rady, do których prowadzą reprezentacyjne schody znajdujące się w renesansowej klatce schodowej. Obecnie ratusz pełni rolę obiektu ekspozycyjnego Muzeum Okręgowego w Tarnowie.

Komentarz: państwo narodowe

Ratusze, będące siedzibami władz miasta i symbolami jego niezależności, były od wieków chlubą właścicieli oraz mieszkańców. Nadawano im bogate formy. W XVI stuleciu gotyckie ratusze wielu polskich miast modernizowano, wprowadzając rozwiązania architektoniczne nowej epoki - renesansu. Zajmowali się tym często muratorzy włoscy. Tak było w Krakowie, na Kazimierzu (obecna dzielnica Krakowa), w Bieczu (zachowana wieża) i Tarnowie. Modernizowali oni również gmachy sukiennic, bramy miejskie, synagogi, pałace i kamienice.

Tarnów. Ratusz (detal)
© K. Trojanowska

Tarnów. Ratusz © archiwum VD

Tarnów. Ratusz © M. Horodyski

18. TARNÓW. ZESPÓŁ RENESANSOWYCH KAMIENIC PRZY STARYM MIEŚCIE

Dom Mikołajowski (Plac Katedralny 6)

Jedna z najstarszych i najlepiej zachowanych kamieniczek w Tarnowie z oryginalną renesansową kamieniarką otworów okiennych oraz dekoracją sgraffito, charakterystyczną dla epoki. Dom jest usytuowany w zwartej zabudowie, w narożniku północno zachodnim, piętrowy, podpiwniczony. W 1527 roku właściciele, Barbara i Jan Mikołajowscy, przekazali dom wikariuszom kolegiaty tarnowskiej. Aktualnie Dom Mikołajowski stanowi część Muzeum Diecezjalnego.

Dom Mikołajowski (Plac Katedralny 6)

Dom Florencki przy ul. Żydowskiej 20 jest budowlą renesansową, murywaną, dwutraktową, piętrową, podpiwniczoną, z użytkowym poddaszem, założoną na nieregularnym planie. Posiada dwuspadowy dach, kryty dachówką ceramiczną. Górna część elewacji frontowej jest nadwieszona na kamiennych kroksztynach połączonych łukami odcinkowymi. Dom powstał prawdopodobnie w XVI w. w wyniku scalenia dwóch budynków dostawionych do muru obronnego. W XVII w. jego właścicielami zostali Żydzi, osiedlający się masowo w tej części miasta. W budynku znajduje się obecnie tarnowska siedziba PTTK.

Tarnów. Dom Mikołajowski
© archiwum VD

Kamienice nr 19-21 (Rynek, domy 19-21)

Trzy najbardziej charakterystyczne kamienice na tarnowskim Ryнку zostały wzniesione w XVI w. jako budynki jednopiętrowe z podcieniami, zwieńczone attykami. Wnętrza kamienic nr 20 i 21 zostały połączone w 1780 roku. W budynkach tych mieści się obecnie główna siedziba Muzeum Okręgowego w Tarnowie.

Komentarz: tożsamość i różnorodność

W epoce renesansu nastąpił rozkwit miast i mieszczaństwa w Polsce. Znajduje to odzwierciedlenie w budownictwie miejskim, zarówno publicznym (ratusze, sukiennice, kramy, budowle sakralne), jak i prywatnym (pałace miejskie i kamienice). Charakteryzują się one wysokim poziomem artystycznym, dbałością o estetykę i dekorację, głównie sgraffitową, malarską i kamieniarską. Renesansowe synagogi wznosili też Żydzi, zamieszkujący miasta Królestwa Polskiego. Dziś wszystkie te budowle są świadectwem złotego wieku polskiej kultury i sztuki.

Tarnów. Dom Mikołajowski © P. Mazur

Tarnów. Renesansowe kamienice © P. Mazur

19. TARNÓW. BAZYLIKA KATEDRALNA NARODZENIA NAJŚWIĘTSZEJ MARII PANNY

Renesansowe nagrobki

Katedra i nawa.

W obecnej formie gotycka katedra tarnowska jest budowlą jednolitą, wykonaną z cegły, z kamieniarką zdobiącą okna i wejścia. Zbudowana jest na planie podłużnym, orientowana, trzynawowa z wydłużonym prezbiterium zamkniętym absydą oraz dobudowaną ze strony zachodniej wieżą. Do katedry prowadzi czworo drzwi, spośród których warto zauważyć wejście zwieńczone portalem gotycko-renesansowym wykonanym w kamieniu, wzorowanym na drzeworycie Albrechta Dürera (po 1511).

Spośród wielu elementów wyposażenia katedry na uwagę zasługuje znajdujące się w nawie południowej arcydzieło renesansowej rzeźby nagrobnej w skali europejskiej - pomnik Barbary z Tęczyńskich Tarnowskiej (+1521), pierwszej żony hetmana Jana Tarnowskiego. Wykonany został przez włoskiego rzeźbiarza przybyłego do Krakowa kilka lat wcześniej z Padwy, Jana Marię il Mosca, zwanego w Polsce Padovano. Stanowi przykład przyściennego nagrobka wiszącego, opartego o motyw *aediculi*. Cechuje go szlachetność proporcji i subtelność linii architektonicznych. Wysoka, kwadratowa nisza mieści tumbę z tablicą inskrypcyjną oraz ustawiony na niej sarkofag z leżącą w wykwintnej pozie, pełnoplastyczną postacią zmarłej. Pomnik wykonano z piaskowca, z użyciem czerwonego marmuru (po 1536). Szczególne zainteresowanie budzi postać zmarłej Barbary. Określa się ją jako „najpiękniejszą renesansową rzeźbę figuralną w Polsce”, a nawet „jedną z najpiękniejszych figur kobiecych w rzeźbie okresu odrodzenia w całej Europie”.

W nawie południowej znajduje się również pomnik grobowy ks. Marcina Łyczko (+ 1578) wykonany prawdopodobnie przez Wojciecha Kuszyca, tarnowskiego współpracownika Padovano.

Prezbiterium.

Ozdobą prezbiterium katedralnego są cztery pomniki grobowe, będące dziełami sztuki o dużym znaczeniu dla dziejów kultury polskiego renesansu i manieryzmu. Najstarszym z nich jest pomnik Barbary z Rożnowa (+1517), matki Jana Tarnowskiego. Ogólny schemat pomnika jest renesansowy i nawiązuje do florenckich pomników przyściennych z niszą, w której spoczywa postać zmarłej osoby. Jednak detal architektoniczny i ornamentyka zdradzają brak zrozumienia ich genezy. Rzeźba nagrobna została wykonana z piaskowca (ok. 1520), a jej autor pozostaje nieznan.

Jest bardzo rzadkim i cennym świadectwem powierzchownego przyswajania sobie wzorców renesansowych przez rodzimych artystów w Polsce.

Tarnów. Nagrobek Barbary z Tęczyńskich Tarnowskiej © M. Horodyski

Niezwykle okazały jest monumentalny, dwukondygnacyjny, przyścienny pomnik Tarnowskich. Jego twórcą jest Jan Maria Padovano, który wznosił go dla hetmana Jana Tarnowskiego (+1561), a następnie przerabiał po śmierci Jan Krzysztofa (+1567). Wysoki na 13 m, o szerokości 6,60 m, został wykonany w części architektonicznej z piaskowca. Kolumny, tablice i przede wszystkim dwie pełnoplastyczne postacie obydwu Tarnowskich oraz ich sarkofagi są wykonane z czerwonego marmuru węgierskiego, natomiast płyty ze scenami batalistycznymi oraz główki aniołków i lwie łapy, na których wspierają się sarkofagi - z alabastru. Schemat kompozycyjny pomnika oparty jest o wzory zaczerpnięte z traktatu architektonicznego Sebastiana Serlia. Obydwie kondygnacje zawierają prostokątne nisze na postacie zmarłych, którzy przedstawieni są w pozach tzw. sansovinowskich. Jedynym motywem religijnym jest rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego umiejscowiona na szczycie kompozycji. Sceny batalistyczne ilustrują zwycięskie bitwy hetmana Tarnowskiego.

Kolejny pomnik, Zofii Tarnowskiej księżnej Ostrogskiej (+1570), żony hetmana wielkiego koronnego Konstantego Wasyla Ostrogskiego został wykonany w marmurze, według projektu Jana Marii Padovana, przypuszczalnie przez Wojciecha Kuszyca lub przez włoskiego rzeźbiarza Hieronima Canavesiego.

Pomnik Ostrogskich, poświęcony ks. Januszowi Ostrogiemu (+ 1620) i jego pierwszej żonie Zuzannie (+ 1596) wykonany jest w czarnym i czerwonym marmurze oraz w alabastrze (1612-1620). Ma wymiary 12,90 m. wysokości oraz 7,90 szerokości. Architektura pomnika jest renesansowa, ale jej wypełnienie manierystyczne. Autorstwo przypisuje się Janowi Pfisterowi z Wrocławia lub Niderlandczykowi Wilhelmowi van den Blockowi.

Komentarz: rozum i wyobraźnia

W XVI w. Tarnów należał do hetmana Jana Tarnowskiego, który m.in. rozbudował zamek na Górze św. Marcina na renesansową rezydencję otoczoną nowoczesnymi fortyfikacjami bastionowymi. W jego komnatach mieściła się biblioteka, skarbiec i zbiór pamiątek rodzinnych. Gośćmi na zamku bywali, m.in.: Jan Kochanowski, Mikołaj Rej, Andrzej Frycz Modrzewski, Marcin Kromer, Jan Maria Padovano oraz inni wielcy przedstawiciele epoki. Zgodnie z rozpowszechniającym się w renesansie stylem życia opartym m.in. na dążeniu do akcentowania sławy i dokonań, a w szczególności upamiętnienia po śmierci, wzorem dostojników królewskich i kościelnych również możnowładcy - jak Tarnowscy czy późniejsi właściciele miasta, książęta Ostrogscy - zamawiali u włoskich budowniczych wspaniałe nagrobki, będące świadectwem ich pozycji i władzy.

Tarnów. Nagrobek rodziny Tarnowskich,
© archiwum VD

20. WILCZYSKA. DŹWÓR W JEŻOWIE

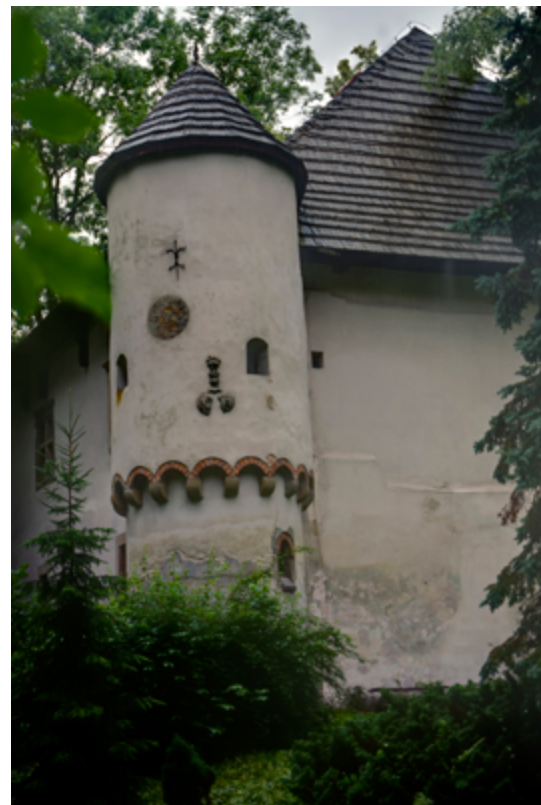
Zabytek w Jeżowie jest jednym z najlepiej zachowanych obronnych dworów renesansowych w Polsce. Piętrowa bryła budynku wymurowanego z kamienia, zbliżona w zewnętrznym obrysie niemal do kwadratu o wymiarach 16,5 na 15 m, powstawała w dwóch etapach.

Pierwotna budowla o kształcie prostokąta datowana przed 1525 rokiem stanowi obecnie południową część dworu. Jej inicjatorami byli prawdopodobnie Jeżowscy herbu Strzemię lub ich następcy Turscy herbu Gryf. Grubość murów tej części budowli sięga 175 cm. Była ona jedno- lub dwupiętrowa o dwóch izbach na każdej z kondygnacji. Do dworu, w jego południowo-wschodnim narożu, przylegała baszta, pełniąca, podobnie jak i poddasze, funkcję obronną.

Drugi etap budowy został przeprowadzony przez kolejnego właściciela, Adama Strasza (Susza?) herbu Ogończyk. Do starszej, południowej części, dobudowano wówczas część północną, a całość budowli uległa częściowemu obniżeniu. Grubość murów części północnej jest już mniejsza i nie przekracza 120 cm. Po przebudowie dwór miał po cztery izby w dolnych kondygnacjach (przyziemie i parter), natomiast na piętrze nad nową, północną częścią, urządzono wielką salę o przeznaczeniu reprezentacyjnym. Zakończenie drugiego etapu budowy datuje się na rok 1544.

Dwór nie jest podpiwniczony i posadowiony został na palach dębowych zanurzonych w bardzo wilgotnym gruncie. W otaczającym go parku można odnaleźć pozostałości fos i umocnień ziemnych, świadczących o dawnym obronnym charakterze obiektu. Potwierdzają to także inne zachowane cechy obronne, takie jak: bardzo grube mury, małe okna w dolnej kondygnacji czy strzelnice kluczowe w wieży.

Najciekawszymi, zachowanymi elementami wystroju i dekoracji wnętrza są polichromie przestronnej Sali Zamkowej na piętrze, przedstawiające panoramę Jeżowa i Wilczysk oraz sceny żeglarskie i myśliwskie (1544). Zachowały się ponadto kamienne portale i kominki oraz elementy sztukaterii w salach pierwszego piętra. Nieco młodsze, datowane na koniec XVII w., są polichromie w Kaplicy Dworskiej, znajdującej się na parterze, przedstawiające wizerunki świętych.

Jeżów. Dwór © archiwum VD

Po renowacji przywrócono wygląd dworu z okresu renesansu i obecnie pełni on rolę Domu Pracy Twórczej Zespołu Sztuk Plastycznych w Tarnowie.

Komentarz: innowacja i stagnacja

Od lat dwudziestych XVI w. rozwijała się w Polsce Reformacja, najpierw luterańska, następnie kalwińska (głównie w Małopolsce). Siedzibą zboru kalwińskiego była również willa Decjusza (od 1552, kiedy jej właścicielem był już syn Decjusza, Jost Ludwik junior). Z Kościoła ewangelickiego wyodrębniła się w 1562 roku radykalna wspólnota Braci Polskich, zwana Arianami. Przez ponad sto lat (od Adama Strasza) właścicielami Jezowa byli przedstawiciele Braci Polskich, którzy wykorzystywali dwór w Jezowie, jako jedną z siedzib zgromadzenia. Bracia Polscy osiadali chętnie na prowincji, z dala od siedzib władzy państwowej i biskupiej, które ich zwalczały.

Jezów. Dwór © archiwum VD

Jezów. Dwór © archiwum VD

21. SZYMBARK. KASZTEL - RENESANSOWY DWÓR OBRONNY

Dwór obronny, dawna siedziba rycerskiego rodu Gładyszów herbu Gryf jest bardzo cennym zabytkiem architektury renesansu w Polsce i stanowi czołowy przykład kasztelu polskiego. Cechy charakterystyczne tego typu budowli to prostokątny rzut, z prostym układem wewnątrz bez wewnętrzznego dziedzińca oraz charakterystyczne przybudówki w czterech narożach o wyraźnie obronnej funkcji, najczęściej z nadwieszonym piętrem w formie wykuszy.

Budynek łączy w sobie funkcję rezydencji szlacheckiej i warowni, a kształtem architektonicznym nawiązuje do obiektów występujących w południowej i południowo-środkowej Europie. Najczęściej przywołuje się związek kasztelu z typem piętnastowiecznej willi włoskiej bądź bryłą włoskiego zamku *quattro torre* - warowni z czterema wieżami obronnymi, popularnej we Włoszech w XIV i XV w.

Przypuszczalnie kasztel został wzniesiony w dwóch etapach (brak dokładnego datowania): etap I, to powstanie bryły budowli (od I połowy XVI w. do 1585-1590), etap II wiąże się z pracami wykończeniowymi i wykonaniem ozdobnych elementów, takich jak: attyka arkadowa, sgraffito o formie ornamentu złożonego z fantastycznych masek i motywów geometrycznych oraz roślinnych a także kamieniarka okienna i drzwiowa (1590 - 1600).

Kasztel jest unikalny pod względem architektonicznym. Został usytuowany na skarpie rzeki Ropy i zbudowany z miejscowego kamienia łamanego i cegły na planie prostokąta o wymiarach 20 na 13 m. System obronny uwidaczniają cztery prostokątne narożne baszty mieszkalne, które na wysokości piętra wystają poza lico murów, wsparte na kamiennych konsolach oraz ciąg otworów strzelniczych, prostokątnych i „kluczowych”, przebiegający dookoła budynku na wysokości strychu.

W wyniku przeprowadzonych prac rewaloryzacyjnych (zakończonych w 2010 roku) przywrócono XVI-wieczny charakter dworu. Do dziś przetrwały oryginalne elementy wystroju wewnątrz, takie jak: kamienne obramienie drzwi, fragmenty kominków i malowideł ściennych w dwóch alkierzach.

Obiekt pełni funkcję konferencyjno-wystawienniczą i wraz z towarzyszącymi mu budynkami: oficyną dworską i drewnianym dworkiem mieszczkańskim, tworzy oddział Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach.

Szymbark. Kasztel - wewnątrz (polichromia)
© K. Trojanowska

Komentarz: innowacja i stagnacja

Na terenie Europy środkowej akceptowane były rozmaite modele architektoniczne i style, wykreowane w krajach zachodnich, szczególnie w Italii. Z czasem stały się one częścią miejscowej tradycji budowlanej, do której odwoływały się kolejne generacje fundatorów i budowniczych. „Klasyczna” forma ulegała stopniowo rozmyciu, gmachy otrzymywały bogate zdobienie, dalekie niekiedy od modelowych rozwiązań stosowanych w krajach, gdzie powstały. W okresie renesansu tak było z typem kaplicy kopułowej, miejskiego pałacu, willi oraz dworu obronnego.

Budowla w Szymbarku dobrze ilustruje ten proces. Renesansowy kasztel otrzymał attykę o formach dalekich od włoskich pierwowzorów. Jest ona dziełem miejscowych budowniczych, którzy mieli przed oczyma tutejszą architekturę, nie zaś dzieła mistrzów florenckich, weneckich, padewskich czy rzymskich.

Szymbark - Kasztel - wnętrze © P. Mazur

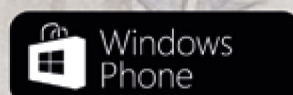
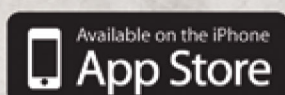
Szymbark. Kasztel © P. Mazur

Szymbark. Kasztel © archiwum Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Szymbarku

Szlak Machiavellego, podobnie jak inne proponowane w projekcie RenEU, można prze-
mierzyć z pomocą aplikacji, która oprowadzi użytkownika po różnych ciekawych miejs-
cach. Aplikacja jest bezpłatna i dostępna na urządzenia z systemem Android, iOS
i Windows Phone. Wystarczy pobrać aplikację izi.TRAVEL ze swojego sklepu i wyszukać
RenEU. Treści dostępne są w języku angielskim oraz w języku lokalnym.

Pobierz bezpłatną aplikację izi.TRAVEL.

Opis szlaku Machiavellego we Florencji oraz pozostałych szlaków stanowiących część
projektu RenEU, zlokalizowanych w innych miejscach w Europie, znaleźć można na
stronie internetowej

<http://www.reneu.eu/>